

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BÜDCƏ TƏŞKİLATLARINDA
DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Qarayev Səbail Anar

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **20__ -ci il**

**“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BÜDCƏ TƏŞKİLATLARINDA
DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403_Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə

Qrup: 634

Magistrant:

Qarayev Səbail Anar oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos.Qurbanova Tünzalə Tofiq qızı

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Qarayev Səbail Anar oğlu and içirəm ki, “Azərbaycan Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişaf istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BÜDCƏ TƏŞKİLATLARINDA DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Maliyyə resurslarının təşkili və səmərəli istifadə edilməsində maliyyə nəzarəti vacib rolunu böyükdür. Maliyyə nəzarətini qanunvericiliyə uyğun təşkil etmək maliyyə vəsaitlərindən daha məqsədəuyğun istifadə etməyə gətirib çıxarır, bu da hər bir ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yol açır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi Respublikamızın büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafı istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işlərində geniş istifadə olunan metodlardan biri olan təhlil metodundan istifadə edilmişdir. Sintez metodu, daha əsaslı bir tədqiqat üçün fərdi elementləri ehtiva tədqiq edilmiş edilmişdir. Analiz edilmiş tədqiqat işləri və ədəbiyyatlar müqayisə ediləcəkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası : Mövzuyla əlaqəli Rus, Azərbaycan, İngilis dilində elmi yazılar, məqalə və jurnallardan və rəsmi internet saytlarında qeyd olunan məlumatlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmasında əsas məhdudiyyət kimi Global Pandemiyanın törətdiyi fəsadlara görə müəyyən məlumatların əldə edilməsində ki gecikmələr və bu mövzuda ümumi tətqiqat və mənbələrin qıtlığı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işinin başlıca müddəələrindən büdcə təşkilatlarında maliyyə nəzarətinin təşkili və audit proseslərinin tədqiqi nəticələrinin təhlilinə yönəlmiş uzunmüddətli strategiyaların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Araşdırmada təklif olunan nəticələr və tövsiyələr, tədqiqatın elmi-nəzəri və praktiki nəticələri dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulması prosesində istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: Dövlət maliyyə nəzarəti, Hesablama Palatası, İNTOSAI

DEVELOPMENT DIRECTIONS OF STATE FINANCIAL CONTROL IN THE BUDGET ORGANIZATIONS OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMMARY

Relevance of the research: Financial control plays important role in organizing and efficient use of financial resources. Organizing financial control legally leads to a more efficient use of financial resources, which leads to the development of each country's economy.

Aims and objectives of the research: The main purpose of the study is to determine the directions of development of state financial control in the budget organizations of the Republic.

Research methods used: Analytical method, one of the most widely used methods in research, was used. The synthesis method has been studied, containing individual elements for a more thorough study. The analyzed research works and literature will be compared.

Research database: Scientific articles, articles and journals in Russian, Azerbaijani and English languages and information on official websites were used.

Limitations of the study: The main limitations of the research are the delays in obtaining certain information on the consequences of the Global Pandemic and the lack of general research and resources on the subject.

Scientific novelty and practical results of the research: The main provisions of the research can be used in the development and implementation of long-term strategies aimed at analyzing results of research on the organization of financial control and audit processes in budget organizations.

Areas where the results can be used: The results and recommendations proposed in the study, the scientific-theoretical and practical results of research can be used in process of improving and restructuring public financial control system.

Keywords: State Financial Control, Chamber of Accounts, INTOSAI

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ VƏ ONUN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI ..... Ошибка! Закладка не определена.	
1.1 Dövlət maliyyə nəzarəti anlayışı və onun təşkilinin nəzəri aspektləri.....	10
1.2 Dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili prinsipləri.....	15
1.3 Büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili və onun hüquqi əsasları	18
II FƏSİL. BÜDCƏ TƏŞKİLATLARINDA DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ	323
2.1 Azərbaycanda büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili və həyata keçirilməsinin mövcud durumu.....	333
2.2 Büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili ilə bağlı beynəlxalq təcrübə və onun Azərbaycanda tətbiqi imkanlarının qiymətləndirilməsi	444
III FƏSİL. RESPUBLİKAMIZDA BÜDCƏ TƏŞKİLATLARINDA DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN İNKİŞAF YOLLARI	501
3.1 Dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafında onu həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi.....	511
3.2 Büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması	555
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR ..... Ошибка!	
Закладка не определена.2	
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	
SİYAHISI ..... Ошибка! Закладка не определена.4	
Şəkillərin siyahısı.....	77
Cədvəllərin siyahısı.....	77
Qrafiklərin siyahısı.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Demokratik idarəetmə prinsiplərinə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı sistemində dövlətin iqtisadi funksiyaları xeyli məhdudlaşdırılır və bu, iqtisadi azadlığı stimullaşdırır, lakin belə bir azadlığın əldə edilməsi heç bir yolla özbaşınalığa və zərərli nəticələrə gətirib çıxarmamalıdır. Buna görədir ki, yeni iqtisadi münasibətlər mühitində iqtisadiyyata dövlət maliyyə nəzarəti mexanizminin önəmi artır. Nəzərə alsaq ki, sosial və iqtisadi inkişaf prosesləri daim başqa-başqa və ciddi təsirlərə məruz qalır, nəticədə sosial-iqtisadi həyatda dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə mexanizminin fəaliyyətini çətinləşdirən çoxlu problem yaranır.

Respublikamızın iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə və onun qlobal təsərrüfat sistemi ilə əlaqəsi gücləndikcə iqtisadi-maliyyə münasibətlərində şəffaflığın əldə olunmasında, əsassız israfçılığa və iqtisadi cinayətkarlıqla mübarizədə maliyyə nəzarətinin mümkün olan imkanlarından daha geniş istifadə etmək zərurətini ortaya çıxır.

Dövlət maliyyə nəzarəti- bütün iqtisadi subyektlərin maliyyə fəaliyyətləri üzərində icraedici və qanunverici hakimiyyət orqanlarının nəzarətidir. Onun əsas məqsədi dövlətin iqtisadi siyasətini müvəffəqiyyətlə reallaşdırmasını təmin etmək, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasını və onlardan səmərəli istifadə prosesini gerçəkləşdirməkdir.

Maliyyə nəzarətinin əsas formalarından biri olan dövlət maliyyə nəzarəti müvafiq qanunvericilik aktları əsasında aparılır və bilavasitə ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsinin həmçinin büdcədən kənar fondların maliyyə vəsaitlərinin yaradılması, istifadə olunması üzərində nəzarət onun əsas məqsədidir. Hazırda dövlət maliyyə nəzarəti respublikamızın qanunverici və icra orqanları, maliyyə və vergi orqanları, xəzinə sistemi və digər dövlət idarəetmə orqanları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu subyektlərdən xəzinə və vergi qurumları çox mühüm rol oynayır. Bu hər şeydən əvvəl bütün səviyyələrdən olan büdcələrin və büdcədən kənar fondların tərtibi, baxılması, icrası, dövlət müəsiləri, idarələri, banklar və maliyyə korporasiyalarının maliyyə fəaliyyətinə nəzarət deməkdir. Dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın qeyri-dövlət

sektoruna nəzarəti onların yalnız vergi və digər məcburi tədiyələr daxil olmaqla dövlət qarşısında pul öhdəliklərini yerinə yetirmək dairəsini, onlara ayrılmış büdcə yardımlarının, kreditlərinin xərclənməsində qanunçuluğun, məqsədyönlülüğünün qorunmasında, habelə pul hesablaşmalarının təşkili, uçot hesabat işlərinin aparılmasında dövlət qanun-qaydalarına əməl edilməsini təşkil edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Büdcə təşkilatlarında maliyyə nəzarətinin formalaşması və auditi proseslərinin tədqiqi müxtəlif yerli və xarici yazıçıların elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bunlara Андросов Данилевский Ю., Мезенцева Т. М Жданов А.А. Домбровская Е.Н., Демина И. Д., Качкова, О.Е., Кришталева Т.И., N.A. Novruzov, S.M. Səbzəliyev, F.Ş. Hacıyev, İ. M. Abbasov, C.B. Namazova, R.B. Əliyev, H.İ. Namazəliyev, D.A. Bağırov, İ.M. Mahmudov və başqalarını nümunə göstərmək olar.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafı istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Bu məqsədlərə müvafiq olaraq tədqiqat işində aşağıda göstərilən vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin nəzəri-metodoloji əsaslarının araşdırılması.
- Azərbaycan Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkilinin formaları, mahiyyəti, təyinatını və hüquqi əsaslarını tədqiq etmək.
- Müasir şəraitdə büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili problemlərinin araşdırılması və onların aradan qaldırılması üçün təkliflərin, tövsiyələrin hazırlanması;
- Büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişaf yollarının araşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqat işinin obyekt kimi Azərbaycan Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarəti, **tədqiqat işinin predmetini** isə Azərbaycan

Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafının strateji istiqamətləri və nəzəri-metodoloji aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası: Azərbaycanın respublikası və digər ölkələrin bu sahə, Azərbaycan Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişaf- haqqında elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, normativ-hüquqi aktlar üzrə tələb olunan məlumatları toplamaq, problemlərin həlli və imkanlardan istifadə istiqamətində əsaslandırılmış təklif və mülahizələrin irəli sürülməsindən ibarətdir.

İstifadə olunacaq tədqiqat metodunun seçiminin əsaslandırılması: Tədqiqat işi bəzi metodlarla araşdırılmışdır, bunlardan birincisi təhlil metodudur. Tədqiqat işlərində ən çox işlədilən metodlardan sayılır. Azərbaycan Respublikasının büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafı haqqında elmi əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, normativ-hüquqi aktlar üzrə tələb olunan məlumatlar təhlil edilmişdir.

İkinci metod analiz metodudur. Bu metod vasitəsilə maliyyə nəzarətinin inkişafına dair bir sıra statistikalar və ədəbiyyatlar araşdırılmışdır. İqtisad elmlərində istifadə olunan tədqiqat metodları və üsulları, riyazi iqtisadi üsulları, amilli təhlil metodikası, qarşılıqlı əlaqələrin öyrənilməsi üsulları bu metodun əsasını təşkil edir.

Üçüncü metod müqayisəli metoddur. Həmin metodla sonda analiz edilən tədqiqat işləri və ədəbiyyatlar müqayisə edilir. Tədqiq edilmiş ədəbiyyatlar nəticəsində əvvəlki vaxtlarda olan maliyyə nəzarəti ilə müasir dövrdə olan maliyyə nəzarəti sistemi arasındakı fərqlər təhlil və müqayisə edilmişdir. Bununla da müasir dövrdə büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilmə sahəsində ortaya çıxan yeniliklər göstərilmişdir.

Dissertasiyanın sonunda isə işlədilmiş metodlardan yola çıxaraq qazandığımız ümumi nəticə - fikir qeyd edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın məlumat bazasının əsasını mövzu ilə bağlı yerli və xarici mütəxəsislərin elmi əsərləri, yerli və xarici mətbuatda yer almış, rəsmi internet saytlarında qeyd olunan məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmasında əsas məhdudiyyət kimi Global Pandemiyanın törətdiyi fəsadlara görə müəyyən məlumatların əldə edilməsində ki gecikmələr və bu mövzuda ümumi tədqiqat və mənbələrin qıtlığı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Büdcə təşkilatlarında maliyyə nəzarəti ilə bağlı olan informasiya bazaları araşdırılmışdır və maliyyə nəzarəti üzrə beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş və beynəlxalq təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi istiqamətləri müəyyən edilmişdir və bununla bağlı təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın gözlənilən elmi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işinin başlıca müddəalarından büdcə təşkilatlarında maliyyə nəzarətinin təşkili və auditi proseslərinin tədqiqi nəticələrinin təhlilinə yönəlmiş uzunmüddətli strategiyaların hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər.

Araşdırmada təklif olunan nəticələr və tövsiyələr, habelə onu yaxşılaşdırma yolları, tədqiqatın elmi-nəzəri və praktiki nəticələri dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və yenidən qurulması prosesində istifadə oluna bilər.

I Fəsil haqqında qısa məzmun. Dissertasiya işinin birinci fəslə "Dövlət maliyyə nəzarəti və onun təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları" adlanır. Adından da göründüyü kimi bu fəsildə əsasən dövlət maliyyə nəzarətinin nəzəri-metodoloji əsaslarına toxunulmuşdur və üç alt fəsildən ibarətdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili problemləri" adlanır. Bu fəsildə respublikamızda büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətlərində, eləcə də təşkilində yaranan bir sıra problemlərdən bəhs edilmişdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə "Respublikamızda büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin inkişaf yolları" adlanır. Burada dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi məsələsinə geniş yer verilmişdir.

I FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ VƏ ONUN TƏŞKİLİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Dövlət maliyyə nəzarəti anlayışı və onun təşkilinin nəzəri aspektləri

Dövlətin maliyyə siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri dövlət maliyyə nəzarəti fəaliyyət istiqamətinin qurulmasıdır. Dövlətin maliyyə nəzarəti maliyyə siyasətinin reallaşdırması üçün həyata keçirilir və bir neçə aspekti mövcuddur:

- İlk olaraq, dövlət maliyyə nəzarəti dövlətin idarəetmə funksiyalarının birini özündə ehtiva edir. O, maliyyə fəaliyyəti üzrə hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq normaları pozuntusunun aşkar edilməsi və önlənməsi məqsədi ilə maliyyə fəaliyyətinin yoxlanmasını təmin edir.

- Dövlət maliyyə nəzarəti dövlətin əsas idarəetmə fəaliyyəti növüdür. Belə ki, dövlət, fiziki və hüquqi şəxslərin vergi bəyannaməsinin verilməsi qaydasını müəyyən etmək, vergi orqanlarının təmsalında konkret vətəndaşın xərcləri və gəlirlərini müqayisə etmək, icbari ödənişlərin büdcəyə tam olaraq və vaxtında ödənilməsinə nəzarət etmək kimi imkanlar qazanır.

- Bundan başqa, dövlət maliyyə nəzarəti, maliyyə-hüquq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sistemində əsas əlaqə formasıdır. Çünki, maliyyə sahəsində törədilən hüquqa zidd əməllər haqqında məlumat əldə edir, istifadə olunan maliyyə siyasətini qiymətləndirir və onun zamanında düzəlişini həyata keçirir.

- Son olaraq dövlət maliyyə nəzarəti, maliyyə sferasında qanun və hüquq qaydaları rejiminin saxlanması üsuludur, çünki o, maliyyə hüquq normalarına əməl olunmasının təmin edilməsinə yönəlib.

Geniş mənada dövlət maliyyə nəzarəti effektiv dövlət maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini və maliyyə fəaliyyəti prosesində dövlət maraqlarına riayət etməni təmin edən dövlət tənzimləməsinin ölçülərinin məcmusudur.

Dar mənada dövlət maliyyə nəzarəti ölkənin effektiv sosial-iqtisadi inkişafı, pul vəsaitlərinin toplanması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə dövlət və bələdiyyələrin və həmçinin digər səlahiyyətli orqanların nəzarətidir.

U.Y.Danilevskin maliyyə nəzarəti ilə bağlı düşüncələrini aşağıdakı kimi irəli sürmüşdür: İqtisadiyyatın idarə olunmasının bütöv mexanizminin mühüm funksiyalarından biri və ayrılmayan bir tərkib hissəsi olmaq etibarilə, maliyyə

nəzarəti kredit, maliyyə və istehsal göstəricilərini ümümləşdirməyə əhatə edir. Nəzarət sferasında bölgü, istehsal, pul münasibətlərində və həmçinin mal-material dəyərlilərinin pul ifadəsində dövriyyəsi və istehlakı daxil edilir. -(Данилевский Ю., Мезенцева Т. М 2012)

Rus alimi E.Y.Qraçevaya görə isə maliyyə nəzarəti, maliyyə sisteminin bütün həlqələrində maliyyə resurslarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə dair dövlət nəzarətinin bir növü kimi ifadə edilir. Maliyyə nəzarətinin məzmununa bənzər yanaşmanı digər bir iqtisadçı A.L.Apel “Maliyyə hüququnun əsasları” əsərində qeyd etmişdir.

İ.A. Belobjetski düşünürdü ki: “Maliyyə nəzarəti, funksiyaları nəzarət olan dövlət qurumlarının və ictimai təşkilatların, müəssisə, idarə, birlik, maddi istehsal və qeyri-istehsal sahələri bölmələrinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə, həmin fəaliyyətin iqtisadi səmərəliliyinin qərəzsiz olaraq qiymətləndirilməsi, təsərrüfat və maliyyə əməliyyatlarının qanuniliyinin və məqsədmüvafiqliyinin, mülkiyyətin qorunub saxlanılmasının təyin edilməsi, istehsalın səmərəliliyini yüksəltməyin və dövlət büdcəsi gəlirlərinin artırılmasının təsərrüfatdaxili ehtiyatlarını aşkara çıxarmaq məqsədilə həyata keçirilən nəzarət kimi başa düşülməlidir” .

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev nəzarətin bir növü olan auditin inkişafını belə qiymətləndirmişdir: “Dünyada sivil maliyyə nəzarəti forması olaraq tanınan auditin Azərbaycanda inkişafı ölkədə iqtisadi münasibətlərin bazar prinsiplərinə əsaslanması və azad sahibkarlığa geniş yer verilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Eyni zamanda Azərbaycanın bir sıra transmilli layihələrin həyata keçməsində fəal iştirakı, bir çox xarici investisiyaların ölkəmizə axını, birgə müəssisələrin uğurlu fəaliyyəti auditor xidmətinin iqtisadi proseslərdə olan rolunu və əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Audit sisteminin beynəlxalq təcrübələr və standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında maliyyə şəffaflığını həmçinin büdcə vəsaitlərindən təyinatına uyğun istifadəni təmin etməklə, Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir”. – (https://audit.gov.az/uploads/AUDIT_KONSEPSIYA_2013.pdf)

Dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə hüquqları ilə tənzimlənən əsas istiqamətləri mövcuddur. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinə uyğun olaraq maliyyə resurslarının yığılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə üzərilərinə düşən əsas funksiyaların icra edilməsinin yoxlanılması;

2. Dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən vətəndaşlar, müəssisə və təşkilatlar qarşısında maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;

3. Təşkilatlar və vətəndaşların dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının qarşısında maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirilməsinin yoxlanılması;

4. Dövlət və bələdiyyə müəssisə və ya təşkilatların pul vəsaitlərindən (bank ssudaları, büdcədən kənar və digər vasitələr büdcə və xüsusi vəsaitlərdən) operativ idarəetmə və təsərrüfat işlərində səmərəli və məqsədə uyğun istifadəsinin qanuniliyinin yoxlanılması;- (İbadoğlu Q., Əhmədov İ., Ağayev R. və Aslanlı R., 2008)

Ölkə büdcəsinin vəsaitlərindən istifadə edən və ölkə büdcəsinin formalaşmasının əsas mənbələrindən olan icraetmə strukturları və ya təşkilatlar tərəfindən verilən aylıq, rüblük, illik gəlir və xərclər üzrə hesabatların əsasında büdcənin gəlirlər və xərclər bölməsinin tətbiqi barəsində hesabat hazırlanır. Ölkə rəhbəri tərəfindən Milli Məclisə təsdiq üçün hesabat haqqında qanun layihəsi verildikdən sonra Hesablama Palatası nizamnaməsinə müvafiq olaraq layihəni nəzərdən keçirir və daha sonra rəy bildirir. Son olaraq isə Milli Məclis ona verilmiş qanun layihəsini təsdiq edir. İcmal büdcəni təşkil edən büdcənin gəlir və xərcləri, dövlət borcunun miqdarı, kreditlər və başqa məlumatlar mətbuatda rəsmi olaraq dərc etdirilir. Milli Məclis və ona təbə olan Hesablama Palatası ölkə büdcəsinə nəzarəti yerinə yetirən əsas orqanlar olmaqdır və mütəmadi olaraq nəzarəti həyata keçirirlər. Sonda onu da qeyd edək ki, əgər büdcədən maliyyə vəsaitləri idarələrin fəaliyyət sferasında hər hansı maliyyə qaydaları pozuntuları aşkar olunarsa, o zaman mütləq icra strukturları müəyyən tədbirlər görürlər.

Hesablama Palatası aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- dövlət büdcəsinin və büdcədənkənar dövlət fondları büdcələrinin layihələrinə rəy verilməsi, onların büdcələrində qeyd olunan gəlir və xərc maddələrinin həcmi, strukturu və təyinatı üzrə zamanında icrasına nəzarət etmək;
- dövlət büdcəsinin üzər illik hesabatə və müvafiq qanun layihələrinə rəy verilməsi;
- dövlət büdcəsindən maliyyələşdirmələrin təsdiqlənmiş dövlət büdcəsində müəyyən edildiyi üzrə aparılmasının təhlil edilməsi, aşkar edilmiş kənarlaşmaların ortadan qaldırılması, eləcə də bütövlükdə büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər hazırlayıb Milli Məclisə təqdim edilməsi;
- dövlət əmlakını idarə etmək, onun barəsində sərəncam vermək və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasına nəzarəti yerinə yetirmək;
- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və daimi komissiyalarının tapşırığı əsasında dövlət büdcəsi və büdcədənkənar dövlət fondları ilə əlaqədar qanun layihələrinin, Milli Məclis tərəfindən təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının da tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələrin maliyyə ekspertizasının keçirilməsi;
- dövlət büdcəsi vəsaitlərinin xəzinə hesabına daxil olması və istifadəsinin təsdiq olunmuş dövlət büdcəsində müəyyənləşdirilmiş göstəricilərə müvafiqliyini təhlil edib Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə məlumat vermək;
- dövlət büdcəsi vəsaitlərinin və büdcədənkənar dövlət fondlarının vəsaitlərinin bank hesablarında hərəkəti və vəziyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankından və nümayəndə kredit təşkilatlarından, banklardan məlumatlar alıb təhlil edilməsi və Milli Məclisinə müvafiq təkliflər verilməsi;
- icmal büdcənin və dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin, həmçinin büdcədənkənar dövlət fondlarının auditini təşkil etmək.

(<https://sai.gov.az/files/Hesablama-Palatasi-Qanun.pdf>)

1.2 Dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili prinsipləri

Müasir dövəmdə bir sıra Qərb mənbələrində maliyyə nəzarətini əsasən “audit” anlayışı ilə əlaqələndirirlər və 3 əsas növü fərqləndirilir:

- maliyyə auditi (financial audit);
- performans auditi (performance audit);
- effektivlik auditi (“value for money” audit).

Əgər maliyyə auditi (financial audit) maliyyə əməliyyatlarının və xərclərinin qanuniliyini və mühasibat uçotunda düzgün qeyd olunmasını yoxlayırsa, performans auditi (performance audit) isə maliyyə vəsaitindən nə dərəcədə qənaətcil, səmərəli və nəticəli istifadə (Effectiveness, Efficiency, and Economics “The 3E Principle”) ön plana çıxır. -(Biluha, M.T. 2016)

Hər bir sistemin yaranmasının, fəaliyyətinin və təkmilləşməsinin əsasında onun ilkin başlanğıc prinsipləri dayanır.

Maliyyə nəzarəti prinsipləri müxtəlifnövlü əsaslara görə fərqləndirilir. Normativ sənədlərdə qeyd edilmə formasına görə prinsiplər aşağıdakı şəkildə fərqləndirilir:

- a) Beynəlxalq hüquqi aktlarda (saziş və konvensiyalarda) bilavasitə göstərilən prinsiplər;
- b) Başqa normativ sənədlərdə qeyd olunan prinsiplər;
- c) AR qanunlarında birbaşa qeyd olunan prinsiplər;
- d) Normativ sənədlərdə qeyd olunmayan prinsiplər

Birinci qeyd etdiyimiz növ prinsiplərə, hər şeydən öncə, müstəqillik prinsipi məxsusdur. Azərbaycan Respublikası «Hesablama Palatası haqqında» qanununda “Müstəqillik prinsipi”-nin öz əksini tapması maliyyə nəzarətinin ən əsas prinsiplərindən biri olmasını deməyə əsas verir.

İkinci növ prinsiplərdə aşkarlıq prinsipini qeyd etmək olar. Dövlət büdcəsinin ali maliyyə nəzarəti orqanı olan Hesablama Palatası öz fəaliyyəti ilə bağlı müntəzəm olaraq kütləvi informasiya vasitələrinə məlumatlar verir. Hesablama

Palatası haqqında hesabatlar Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdim olunur və Milli Məclisinin məlumatlarında dərc olunur.

«Hesablama Palatası haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun 6-cı maddəsində qeyd olunduğu kimi Hesablama Palatasının fəaliyyəti qanunçuluq, sərbəstlik, kollegiyallıq, obyektivlik, ədalətlik və aşkarlıq prinsiplərinə əsaslanır. - (<https://sai.gov.az/files/Hesablama-Palatasi-Qanun.pdf>)

Obyektivliyə nəzarəti prinsipi – Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə və dövlət maliyyə nəzarəti standartlarına uyğun olaraq nəzarətin reallaşdırılması və maraqların qarşılaşmasına yol verilməməsi, aşkar olunmuş və rəsmi təsdiqlənmiş faktlara uyğun qərarların qəbul edilməsidir. Qərəzliyə və yaxud mənafelərin toqquşmasına, peşə və biznes mülahizəsinin dəyişdirilməməsi üçün başqa şəxslərin ona təsir etməsinə yol verməmək Peşəkar auditorun əsas vəzifələrindəndir. - (Süleymanov E., Bulut C. 2013)

Nəzarət nəticələrinin etibarlılıq prinsipi – nəzarət nəticələrinin bank, mühasibatlıq və dövlət maliyyə nəzarətinin obyektinə sənədləri tərəfindən təsdiq edilməsidir.

Nəzarətin şəffaflığı prinsipi – nəzarətin nəticələri barədə şərhin aydınlığını Azərbaycan Respublikası Prezidentinə, dövlət maliyyə nəzarəti qurumlarına və hökumətinə aydın şəkildə şərh edilməsidir.

Səriştəlik prinsipi – keyfiyyətli nəzarət reallaşdırılması üçün vacib olan dövlət maliyyə nəzarəti qurumlarının işçiləri və təftiş komissiyaları üzvlərinin peşəkar bilik və təcrübəsinin toplamıdır. Peşəkar auditor iş metodlarında, təcrübədə, qanunvericilikdə və mövcud olan meyllərə istiqamətlənməli və peşə biliklərini və bacarıqlarını daim işə götürənə və ya müştəriyə ixtisaslı peşəkar xidmətlər göstərə bilmək üçün yetərli olan səviyyədə saxlamalıdır.

Aşkarlıq prinsipi – qanunla qorunan kommərsiya sirlərini həmçinin məxfilik rejimini nəzərə almaqla nəzarət nəticələrinin dərc edilməsidir. Aşkarlıq prinsipi kommərsiya auditor nəzarətinin fəaliyyətinə də tətbiq oluna bilər, hərçənd ki, “Auditor fəaliyyəti haqqında” qanunda birbaşa təsbit edilməyib. Bununla bərabər bu qanun auditorun öhdəçiliklərini təyin edir, çünki qanun tələblərinin yerinə

yetirilməsi auditor yoxlamasının yerinə yetirilməsi gedişatında qanunçuluq prinsipinin reallaşdırılmasıdır.

Qanunçuluq Prinsipi- hüquq normalarının ciddi şəkildə yerinə yetirilməsini və nəzarət nəticələrinə görə vəzifə sahibi şəxslərə məsuliyyətin həvalə edilməsini tələb edir.

Yoxlama zamanı ortaya çıxarılan olunan pozuntulara görə “İnzibati Xətalər Məcəlləsi” çərçivəsində intizamı pozmuş şəxs məsuliyyətə cəlb edilməlidir təbii ki, prosessual normaların tələblərini qorumaq şərti ilə. Hər bir qanuni prosedurlardan kənarlaşma məsuliyyət tədbirlərini xaric edir.

Obyektivlik – hər bir nəzarət məsələlərinə, peşəkar şəkildə, təsirsiz fikir formalaşması və nəzarətin nəticələrinə yoxlayıcı tərəfindən tətbiq olunan nəzarət prinsipidir.

Nəzarət prosesini yerinə yetirən şəxslər bütün yarana bilən hallara və real faktlara obyektiv yanaşmalıdırlar və kənardan obyektiv mülahizələrə və nəticələrə mənfi təsir göstərilməsinə yol verməməlidirlər.

Nəzarət prosesini yerinə yetirən şəxslər sonda çıxardığı nəticələr və irəli sürdüyü tövsiyələr üçün ən obyektiv əsas sadəcə kifayət qədər informasiya ola bilər.

Lima bəyannaməsinin beynəlxalq Ali Audi orqanları konqresində (İNTOSAI), əsas prinsipləri aşağıdakı kimi formalaşdırıb;

➤ Nəzarət orqanları həmçinin nəzarət orqanlarının işçiləri, nəzarətin müstəqilliyinə xələl gətirən heç bir müdaxiləyə yol verməməlidirlər.

➤ Nəzarət orqanları özlərinə həvalə olunan vəzifələri yerinə yetirə bilmələri üçün onların müstəqilliyi təşkil olunmalıdır və nəzarət prosesində obyektivlik və müstəqilliyə zidd hərəkətlər yol verilməzdir.

➤ Nəzarət orqanları nəzarəti müəyyən prioritetlər əsasında qəbul edilmiş planlar və proqramlara uyğun keçirməlidir.

➤ Nəzarətin yekun qərarlarına uyğun olaraq hazırlanmış nəticə və təklifləri dəyişdirilmək məqsədi ilə nəzarət orqanlarına nəzarətin aparılmasından imtina etmək kimi öhdəlik verilə bilməz.

➤ Nəzarət prosesində faktlar, onların obyektiv və dəqiq qiymətləndirilməsi əsasında hazırlanmalıdır.

➤ Nəzarət orqanı işçilərinin obyektivlik və sərbəstliyi əsasında hər hansı psixoloji, ideoloji, siyasi səbəblərdən və yaxud maddi və əmlak marağı üçün təsir göstərən hər növ əlaqə yol verilməzdir.

➤ Nəzarətin həyata keçirildiyi qurum və ya təşkilatın vəzifəli və ya obyektin təsisçisi ilə Nəzarət orqanlarının işçiləri arasında qohumluq əlaqəsi olmamalıdır.

➤ Nəzarətin həyata keçirildiyi müddətdə nəzarət obyektində çalışan işçilərinin nəzarətdə iştirakına icazə verilmir.

➤ İşçilərinin sərbəstlik və obyektivliyi qorumaq məqsədilə nəzarət orqanları tərəfindən onların fəaliyyətini və vəzifə öhdəliyini müəyyən müddət ötdükdən sonra dəyişdirilməsi lazımdır.

➤ Elmi, peşəkar və başqa təşkilatlarla əməkdaşlıq əlaqələri onların sərbəstliyi məhdudlaşdırmırsa bu münasibətlər qurulmasına yol verilir- (<http://sai.gov.az/files/INTOSAI-P1.pdf>).

Müstəqilliyi təhlükəyə salan bütün situasiyaları qeyd etmək və onların düzəldilməsi üçün tədbirlər götürmək mümkün deyil. Buna görə də cəmiyyətin maraqlarına uyğun çərçivə müəyyən etmək lazımdır. Nəzarət orqanları və onların işçiləri nəzarət olunan təşkilatları müstəqilliyə zidd və obyektivliyə təhlükə yarada biləcək problemləri ortaya çıxarmağa və həll etməyə məcbur etməsi vacibdir.

1.3 Bütçə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili və onun hüquqi əsasları

“Bütçə” sözünün ilk ortaya çıxması tarixən ingilis mənşəli söz olan çanta, torba mənasında işlənən “budget” sözü ilə əlaqələndirilir.

Azərbaycan Respublikasının “Bütçə sistemi haqqında” qanununda qeyd edildiyi üzrə;

Bütçə - Azərbaycan Respublikasının müvafiq hakimiyyət və özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə dövlət və bələdiyyələrə məxsus vəzifələri və

funksiyaları yerinə yetirməsi üçün zəruri olan pul vəsaitlərinin yığılması və istifadəsi üçün əsas maliyyə sənədidir - (<http://www.e-qanun.az/framework/1126>)

Büdcə təsnifatı- dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsi, yerli büdcələrin və büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlirləri, xərclərini və maliyyələşmə mənbələrini funksional, iqtisadi, inzibati və digər prinsiplər əsasında qruplaşdırılmasıdır - (<http://www.e-qanun.az/framework/1126>)

Büdcə nəzarəti- səlahiyyətli nəzarət orqanları, Hesablama Palatası və yerlərdə nəzarət orqanları, maliyyə, vergi orqanları tərəfindən yerinə yetirilən büdcə prosesi mərhələsidir.

Büdcə nəzarətinin ən vacib elementi olaraq büdcə təşkilatlarında maliyyə orqanları tərəfindən aparılan təftişi misal çəkə bilərik. Təftişin əsas məqsədi pul vəsaitləri və material qiymətlilərinin saxlanmasını, qənaətli və məqsədyönlü istifadəsinin təmin edilməsi, mühasibat uçotunun aparılmaqda mövcud olan metodiki göstərişlərə əməl edilməsini və s. təmin etməkdir.

Nəzarətəddici orqanda təftişdən öncə təşkilati iş aparılır. Təşkilati iş, yoxlamaların və təftiş planının hazırlanmasından başlayır. Nəzarət orqanının rəhbəri plan layihəsini təsdiq edir. Müəyyən nəzarət tədbiri üzrə qrup rəhbəri, nəzarət tədbirinin başlanmasından ən az on iş günü əvvəl nəzarət orqanı rəhbərinə təsdiq üçün aşağıdakı sənədlər üzrə layihələri təqdim edir:

- təftiş və ya yoxlama aparılması haqqında qərar;
- yoxlanmış aparılacaq təşkilatın rəhbərinə təftiş və ya yoxlamaların aparılması haqqında bildiriş;
- təftiş və ya yoxlamalar həyata keçirilməsinin plan-tapşırığı;
- zəruri məlumatların təqdim olunması üçün tələbnamə;
- təftiş və ya yoxlamaları birlikdə yerinə yetirəcək təşkilatlara məktublar.

Təftişin həyata keçirilməsi üçün plan-tapşırıq, nəzarət tədbirlərinin təşkil edilməsi və aparılmasının geniş şəkildə proqramını əks etdirməklə özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- yoxlamanın aparılacağı təşkilat barəsində ümumi məlumatlar (təşkilatın adı, yerləşdiyi ünvan, rəhbərin adı soyadı, telefon nömrəsi, təşkilati hüquqi forması);

- təftiş və ya yoxlamanın aparılmasının məqsəd və vəzifələri;
- zəruri məlumatların xarakteri və həcmi, onların alınma mənbələri və müddəti;
- nəzarət qrupunun tərkibi, zəruri olduqda digər təşkilatlardan mütəxəssislərin və ya müstəqil ekspertlərin cəlb edilməsi ;
- müddət qeyd olunmaqla qrupun fəaliyyət qaydası. -(Süleymanov E., Bulut C. 2013)

Təftiş və yoxlama, ciddi şəkildə, təyin olunmuş məqsəd və vəzifələrə müvafiq olaraq və göstərilən müddətdə həyata keçirilir. Nəzarət tədbirinin hər bir mərhələsi nəzarət edən orqan rəhbərinə aralıq arayış və ya aralıq hesabatın təqdim olunması ilə yekunlaşır ki, bunun da əsasında plan-tapşırıqda ediləcək dəyişiklər barəsində qərar qəbul edilə bilər. Nəzarəti təşkil edən orqan tərəfindən, nəzarət tədbirinin məqsədləri və vəzifələri bir və yaxud bir neçə istiqamətdə qoyula bilər. Məsələn:

- maliyyə sənədləşmələrinin təhlil və qiymətləndirilməsi, maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatların nəticələr;
- ümumi maliyyə fəaliyyəti haqqında təhlil və qiymətləndirilmə;
- maliyyə fəaliyyətinin tərkib və formaca mövcud qüvvədə olan qanunvericilik normalarına uyğun olmasının qiymətləndirilməsi, təsərrüfat fəaliyyətlərinin qanuniliyi;
- yoxlamanın aparıldığı təşkilatda qəbul edilmiş verilmiş qərarların əsaslı olmasının yoxlanılması;
- maliyyə ehtiyatlarının səmərəli istifadəsinin yoxlanılması.

Büdcə idarələrinin təftişi ilkin mərhələdə kassada saxlanılan nəğd pul qalıqları və digər qiymətlilərin çıxarılmasından başlanır və alınan nəticələr uçotun uyğun dataları ilə müqaisə olunur. Yayınmalar olduğu hallarda onların səbəbləri və yayınmalar üzrə səbəbkar şəxslər müəyyən olunur.

Təftiş prosesində bütün nəğd pul məsrəflərini təsdiq edən sənədlərin əsli yoxlanılır: əmtəə və material qiymətlilərinin satın alınmasına ödəmələr, əmək haqqı ödənişləri, hesabatlı məbləğlər, və s.

Təftiş həyata keçirilən subyektin miqyasından və digər konkret məsələrdən aslı olaraq avadanlıqların, ərzaq məhsullarının, inventarın və sair material qiymətlilərinin tam və ya seçmə inventarlaşması aparılır. Xalis qalıqlarla uçot dataları arasında fərqlər olduqda bu fərqlərin səbəbləri və məsuliyyət daşıyan vəzifəli şəxslər müəyyən olunur.

İdarənin xərclər smetasının tərtibi və həyata keçirilməsinin düzgün aparılması reallaşdırılır. Smeta təyinatlarının əsaslandırılması, mövcud olan ştat cədvəlinin fərdi olaraq təsdiqlənmiş ştatlara və ya ştat normativlərinə, əmək haqqı dərəcələri və işçilərin iş yükünün müəyyən edilməsinin düzgünlüyü, tip ştatlarının müvafiqliyi, təsərrüfatın fəaliyyətini davam etdirməsi üçün vəsaitlərə ehtiyacı, avadanlıqlar və inventarın alınması, əsaslı təmirlərin aparılması, həmçinin dərman ləvazimatlarının və ərzaq alınmasına xərclərin əsaslı olması yoxlanılır.

İstehsal göstəricilərinin ,onların orta illik həcmi və orta illik fəaliyyət müddətinin hansı ölçüdə əsaslı planlaşdırma aparıldığıda müəyyən edilir.

Bu göstəricilər və smeta xərclərinin təyinatlarına uyğun yerinə yetirilməsinin gedişatı və ya yekunu yoxlanılır. Hesabat məlumatlarının təhlilinə əsasən operativ istehsal göstəricilərinə görə plandan kənarlaşma səbəbləri araşdırılır. Qeyd edilmiş xərclərin həyata keçirilməsinin qanunilik və səmərəliliyi, məqsədli təyinatına nə dərəcədə riayət olunma və xərclərin sənədləşdirilmələrinin düzgünlüyü başqa-başqa xərc maddələrinə görə yoxlanılır. Artıq yaranan xərclənmələr zamanı onların hansı səbəbdən yaranmaları və ödənilmə mənbələri aşkar edilir.

Əsas diqqət ayrılan məsələlərdən biridə əmək haqqı fondundan istifadədir. Birinci növbədə təsdiq olunmuş ştat cədvəlində qeyd olunandan artıq işçilərin olmaması, ödənilmiş əmək haqqının təyin olunmuş məvacibə və işçilərin istehsal yüklənməsinə müvafiqliyi yoxlanılır.

Vəsaitlərin mənimsənilməsinin təsərrüfat ehtiyacları üçün olması, məsələn yanacaq xərcləri normalarına (özəl istilikxanaların mövcud olması zamanı) riayət olunmasının yoxlanması zamanı və yaxud istilik təchiz edən təşkilatlara ödənilməli olan hesabların əsaslı olması, yanacağın saxlanması, təminatına uyğun əsaslı təmirin

aparılması və elektrik enerjisindən istifadədə nə dərəcədə qənaət edildiyinə diqqət yetirilir.

Təsərrüfat, xüsusi avadanlıqların və inventarın əldə edilməsində olan xərcləmələrin yoxlanmasında əsas məqsəd, idarələrin onlarla təchiz olunması normalarına riayət edilməsi, onların səhv olan istismarına, əsassız silinməsinə yol verilməsinin təyin olunmasıdır.

Əsaslı təmirin aparılması üçün ayrılmış təmir üçün vəsaitlərin istifadəsinin yoxlanılması prosesində, görülən işlərdən başqa digər əlavələrin yazılması yəni, əsaslı təmir aparılması adı altında başqa həqiqətən tikintinin aparılıb-aparılmaması yoxlanılır.

Təftiş zamanı kredit borclarının yaranma səbəbləri və həmçinin debitor borclarının yaranması və ya material qiymətlilərinin, inventarın normadan artıq və yaxud əksik olması səbəbi yoxlanılır.

Əgər büdcə idarələrinin uçotunu mərkəzi mühasibatlıq yerinə yetirirsə, o zaman maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin vacib bölmələri həmin mühasibatlığın xidmət göstərdiyi idarələr üzrə yoxlanılır. Belə olan halda onların bəzilərində paralel olaraq başqa-başqa məsələlər üzrə tematik yoxlamalar aparılır.

Təftişin və ya yoxlamanın nəticələri arayış və yaxud aktla sənədləşdirilir. Əgər təftiş nəticələrinə görə yoxlamada maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində pozuntular təyin olunmayıbsa, bu zaman yekun sənəd kimi yoxlamanın aparıldığı təşkilatın rəhbərinin və baş mühasibin imzası olmaya bilən, amma müfəttişlər qrupunun rəhbərinin imzası olan arayış tərtib olunur. Yoxlanılan idarənin və ya müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində nöqsanlar və çatışmamazlıqlar təyin olunan zaman yekun sənədi yoxlanılan təşkilatın rəhbəri və baş mühasibinin imzalaması mütləqdir. Yekun sənədə isə mütləq olaraq yoxlamanın hansı sənədlər üzrə aparılığının siyahısı və həmçinin rəhbərin izahat arayışı əlavə olunur.

Müfəttişlər qrupunun rəhbəri və ya məsul icraçı tərəfindən aparılmış təftişin hesabatları nəzarəti həyata keçirən orqanın rəhbərinə təqdim olunur. Hesabat əsas aşağıdakı bölmələri əks olunan sxem üzrə tərtib edilir:

- nəzarətin obyekt;

- nəzarət tədbirinin həyata keçirilməsinin qanuni əsaslandırılması;
- nəzarət tədbirlərinin miqyası ,məqsəd və vəzifələri,;
- nəzarət tədbirinin reallaşdırma müddəti;
- istifadə olunan məlumatların xarakteristikası;
- nəzarət obyektinin maliyyələşməsinin ümumi xarakteristikası;
- nəzarət təşkil edildiyi obyektin təşkilati və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mexanizminin təsvir edilməsi;

- yerlərdə nəzarət prosesinin plan-tapşırığa müvafiq olaraq aparılmasının nəticələri, həmçinin əvvəllər aparılmış yoxlama və təftiş prosesində üzə çıxmış çatışmazlıqların və onların aradan qaldırılmasına yönəlmiş tədbirlərin xarakteristikaları, yeni müəyyən edilmiş çatışmazlıqlar;

- nəzarətin aparıldığı obyektin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin vəziyyəti, ayrılmış maliyyə vəsaitlərinin istifadəsinin qanunilik, faydalılıq və səmərəliliyi haqqında nəticələr;

- nəzarət olunan obyektə aşkarlanmış çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlər haqqında təklif və rəylər ;

- təftiş və ya yoxlamaların nəticələrinə görə nəzartədən orqanın gələcək tədbirləri ilə bağlı məsul qrup rəhbərinin (icraçının) əsaslandırılmış rəyi (fikri);

- qrup üzvlərinin xüsusi rəyi (fikri) əgər varsa;

Büdcə sisteminin vahidliyini eyni büdcə təsnifatı, büdcə sənədləri, formalarından istifadə olunması ilə, büdcələrin icrasına dair davamlı hesabatın və bununla yanaşı icmal büdcə hesabatının tərtib olunması və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təqdim edilməsi yoluyla təmin edilir. Büdcələrin müstəqilliyi hal-hazırkı qanunvericiliyə uyğun olaraq mədaxil mənbələri və vahid büdcə təsnifatı çərçivəsində xərclərin istiqamətini müəyyən etmək hüququnun olması ilə təmin olunur.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin əsas məqsədləri ölkənin iqtisadi, sosial və başqa strateji proqramlarının və problemlərinin həll edilməsi, dövlətin funksiyalarının həyata keçirə bilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən olunmuş

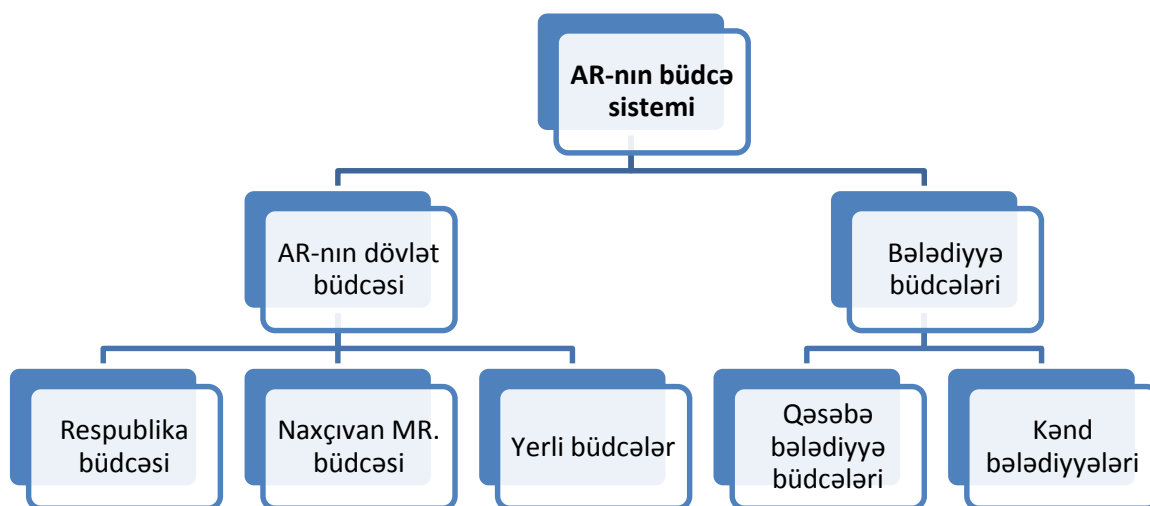

qaydalara uyğun olaraq maliyyə vəsaitinin toplanması və istifadəsini təmin etməkdir. Beləliklə, dövlət büdcə vəsaitinin hesabına idarəetmə aparatını, ordunu saxlayır, sosial-mədəni tədbirləri təşkil edir, iqtisadiyyatı tənzimləyir həmçinin inkişaf etdirir və s.- (Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə., 2012)

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi mərkəzləşdirilmiş gəlir və xərclərlə yanaşı, yerli gəlir və xərclərdən də ibarətdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsi, Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyaları ilə həmçinin, “Büdcə sistemi haqqında” qanun və müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi “Vergi Məcəlləsi” ilə müəyyən edilmiş dövlət vergiləri və digər ödənişlər, həmin vergi və ödənişlərə üçün hesablanmış müvafiq faizlər və sanksiyalar, habelə başqa daxilolmalar hesabına formalaşır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcə vəsaiti ilkin olaraq Muxtar Respublikanın sosial və iqtisadi inkişafı, əhalinin rifahının yüksəldilməsi ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsində istifadə olunur.

Yerli büdcə bələdiyyə statusuna müvafiq olaraq özünü idarəetmə prinsiplərini həyata keçirmək, bələdiyyələr Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə və qanunları ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlərini yerinə yetirmək üçün formalaşan və istifadə edilən maliyyə vəsaitidir. Yerli büdcənin tərtib və icrası büdcə sisteminin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş ümumi prinsiplər əsasında və Azərbaycan Respublikası ərazisində tətbiq olunan büdcə təsnifatına müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Şəkil 1:AR-nın büdcə sisteminin quruluşunun sxemi

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Büdcə sisteminin çoxşaxəli olması ilə əlaqədar daima iqtisadi proseslərə, hadisələrə kənar müdaxilələr, ciddi təsirlər olur. Bununla əlaqədar olaraq ölkə iqtisadiyyatının müəyyən olunmuş istiqamət üzrə inkişafını təmin etmək, iqtisadiyyatda inkişaf tendensiyasını qorumaq, baş verə biləcək neqativ halların qarşısını almaq, problemləri önləmək, aradan qaldırmaq üçün ölkənin mükəmməl nəzarət sisteminin olması tələb olunur. Məhz buna görə də maliyyə nəzarəti iqtisadi nəzarət sisteminin tərkib hissəsi olmaqla bazar iqtisadiyyatı şəraitində aktual və vacib nəzarət növü kimi ön plana çıxır.

“Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası tərəfindən maliyyə-büdcə nəzarəti tədbirləri keçirilən qurumlarda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmasının yoxlanılması Qaydaları” (bundan sonra Qaydalar) “Hesablama Palatası haqqında”, “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına, Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsi”nə əsasən, INTOSAI (Ali Audit Orqanlarının Beynəlxalq Təşkilatı qismində 1953-cü ildən daimi əsasda fəaliyyət göstərən muxtar, müstəqil, peşəkar və qeyri-siyasi bir təşkilatdır.) tərəfindən tövsiyə edilmiş standartların ümumi prinsiplərinə uyğun olaraq hazırlanmışdır. – (<https://sai.gov.az/files/ISSAI-100.pdf>)

Bu Qaydaların predmeti nəzarət tədbiri keçirilən qurumlarda qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmasının yoxlanılması qaydalarının və prosedurlarının müəyyən olunmasıdır.

Qaydaların vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

- yoxlanılan qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmasının yoxlanılması üzrə əsas tələblərin ifadə edilməsi;

- nəzarət tədbiri keçirilən qurumda (bundan sonra qurumda) normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmasının yoxlanılması üsullarının müəyyən olunması;

- qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl edilməməsi faktlarının aşkar olunması zamanı yoxlama qrupunun fəaliyyətinin müəyyən edilməsi.

Hesablama Palatasının yoxlama qrupu və digər əməkdaşları, həmçinin nəzarət tədbirinin keçirilməsinə cəlb olunmuş ekspertlər və kənar təşkilatların mütəxəssisləri bu Qaydaların tələblərinə riayət etməlidirlər.

Qurumda maliyyə-büdcə qanunvericiliyinin və digər normativ-hüquqi aktların müddəalarına əməl olunmaması ayrılan dövlət vəsaitlərindən səmərəli və təyinatı üzrə istifadə edilməsinə və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin maliyyə (mühasibat) hesabatlarında düzgün əks olunmasına mənfi təsir göstərdiyindən nəzarət tədbirinin keçirilməsi zamanı yoxlama qrupu ilk növbədə qurumun fəaliyyətinin normativ-hüquqi aktların tələblərinə müvafiq olub-olmadığını yoxlamalı və uyğunluq səviyyəsinin dəyərləndirilməsini həyata keçirməlidir.

Nəzarət tədbiri proqramının məqsəd və predmetindən asılı olaraq onun keçirilməsi zamanı qurum tərəfindən maliyyəbüdcə qanunvericiliyini tənzimləyən normalar, təşkilatın qanunvericiliyə uyğun təsdiq olunmuş əsasnamə və ya nizamnaməsinə riayət edilməsi, mühasibat uçotunun aparılmasını, maliyyə (mühasibat) hesabatlarının tərtib və təqdim olunmasını, həmçinin dövlət əmlakının idarə edilməsini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların müddəalarına əməl olunması yoxlanılır.

Bu Qaydalarda “əməl olunmama” termini altında qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə zidd olaraq həyata keçirilmiş həm qərəzli, həm də qərəzsiz

hərəkətlər və ya hərəkətsizliklər başa düşülür. Bu hərəkətlərə yoxlanılan qurumun rəhbərlik və ya əməkdaşları tərəfindən aparılmış əməliyyatlar aiddir. Nəzarət tədbirinin keçirilməsi zamanı yoxlama qrupu qurumun rəhbərliyinin və ya əməkdaşlarının hər hansı bir hərəkəti və ya hərəkətsizliyinin normativ-hüquqi aktların müddəalarını pozub-pozmamasını müəyyən etməlidir.

Nəzarət tədbirlərinin işçi planının hazırlanması prosesində qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmaması barədə şübhə yaradan hallar müvafiq qaydada nəzərə alınır. Yoxlama prosedurları elə işlənib hazırlanmalı və planlaşdırılmalıdır ki, onlar qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmaması faktlarının aşkar olunmasını, həmçinin müvafiq nəticələrin formalaşması üçün əsas ola biləcək yetərli və inandırıcı sübutların əldə olunmasını təmin etsin.

Nəzarət tədbirinin keçirilməsinə hazırlıq prosesində yoxlama qrupu tərəfindən aşağıdakılar həyata keçirilməlidir:

- nəzarət tədbirinin məqsədləri və predmeti üçün zəruri olan, qurumun fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktları öyrənmək;
- müvafiq normativ-hüquqi aktların tələblərinin icrasını təmin etmək üçün qurumda həyata keçirilən prosedurlar barədə ilkin məlumatları əldə etmək;
- normativ-hüquqi aktların hansının dövlət vəsaitlərindən istifadə və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı qurum üçün daha vacib, həmçinin nəzarət tədbirinin məqsədləri üçün əhəmiyyətli olduğunu müəyyən etmək;
- qurumda hansı normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl edilməməsinin onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə, həmçinin nəzarət tədbirinin məqsədlərinə nail olunmasına mühüm təsir göstərəcəyini qiymətləndirmək;
- qurumda müvafiq normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunma səviyyəsi barədə ilkin məlumatları əldə etmək;
- qurumda normativ hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmama ehtimalını qiymətləndirmək;

- qurumun fəaliyyətini tənzimləyən əsas normativ-hüquqi aktların prinsip və tələblərinə, həmçinin qurumda onlara hansı səviyyədə riayət edilməsi barədə ümumi təsəvvürə malik olmaq.

Yoxlama qrupu tərəfindən qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmama ehtimalı qiymətləndirilərkən mövcud hüquqi normaların mürəkkəbliliyi (qəlizliyi) və ya ziddiyyətliliyi, yeni qanunvericilik aktlarının qəbulu, yoxlanılan qurumun fəaliyyət sahəsini tənzimləyən qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlara tez-tez dəyişikliklərin edilməsi kimi faktların olması nəzərə alınmalı, onların qurumun fəaliyyətinə təsiri, həmçinin qurumun normativhüquqi aktları üzrə mövcud pozuntuların qarşısını almağa və ya aşkar etməyə qadir olan daxili nəzarət sisteminə malik olubolmaması da müəyyən edilməlidir. Daxili nəzarət sisteminin olması və onun təsirliliyi normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmasının yoxlanılması üzrə müvafiq prosedurlar müəyyən edilən zaman nəzərə alınmalıdır.

Nəzarət tədbiri zamanı yoxlama qrupu qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmama faktlarının aşkar edilməsinə və qarşısının alınmasına imkan verən aşağıdakı prosedurların yerinə yetirilməsini təmin etməlidir:

- qurum tərəfindən onun fəaliyyətini tənzimləyən və tələblərinə əməl olunmalı normativ-hüquqi aktların mövcudluğunun araşdırılması;

- qurum tərəfindən qanunvericilik aktlarında baş vermiş dəyişikliklərə dair monitorinqin, həmçinin dövlət vəsaitinin istifadəsinin və onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin normativhüquqi aktların yeni müddəalarına müvafiqliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinin yoxlanılması;

- daxili nəzarət sisteminin olmasının araşdırılması;

- əməkdaşların zəruri hesab olunan normativ-hüquqi aktlarla təmin olunmasının və onlara edilən dəyişikliklər barədə vaxtında məlumatlandırılmasının yoxlanılması;

- məsuliyyət mexanizminin olması və əməkdaşların qanunvericiliyin tələblərinə əməl etməməsi zamanı onlara qarşı intizam tədbirlərinin tətbiq olunmasının araşdırılması;

- qurumun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin və qurum tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktların qurumun Əsasnamə və ya Nizamnaməsi ilə həvalə edilmiş vəzifə və funksiyalarına uyğunluğunun yoxlanılması;

- qurum əməkdaşlarının qanunvericilik sahəsində bilik və bacarıqlarının artırılması üçün hüquqi məsələlər üzrə müxtəlif növ konfrans, təlim kursu, seminar və s. bu kimi tədbirlərdə iştirakı vəziyyətinin araşdırılması;

- qurumda qanunvericilik və iqtisadi məsələlər üzrə məsləhət xidmətini təmin etmək üçün kənar ekspert və mütəxəssislərin cəlb olunması vəziyyətinin yoxlanılması;

- Azərbaycan Respublikasında qəbul edilən dövlət proqramlarında müvafiq qaydada quruma həvalə edilmiş vəzifə və öhdəliklərin icra vəziyyətinin araşdırılması;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin Qərar və Sərəncamları və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının müvafiq əmr və tapşırıqları ilə quruma həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilmə vəziyyətinin yoxlanılması;

- qurumun yaradılmasının və büdcə vəsaiti hesabına saxlanılmasının qanunvericilik aktlarının tələblərinə uyğunluğunun araşdırılması;

- qurumun müvafiq normativ-hüquqi aktlarla təmin olunması və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün digər maliyyə mənbələrindən istifadəsinin qanunauyğunluğunun araşdırılması;

- əhalidən daxil olan təklif, ərizə və şikayətlər üzrə müvafiq qaydada tədbirlərin görülməsinin qurumun fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlara uyğunluğu vəziyyətinin araşdırılması;

- qurumun fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda ziddiyyətlərin mövcudluğunun araşdırılması, aşkar olunduqda ziddiyyətlərin mahiyyətinin, xüsusilə onun qurumun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə, habelə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq hesabatlarda düzgün əks etdirilməsinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi;

- qurumun qanunvericilik bazasında boşluqların mövcudluğunun araşdırılması, aşkar olunduqda boşluqların qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə riayət olunmaması hallarına təsir səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi və aşkar olunmuş boşluqların aradan qaldırılması üçün müvafiq qaydada təkliflərin təqdim edilməsi;

- qurumun fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktlarda onun cari fəaliyyət istiqamətinin tələblərinə cavab verməyən, köhnəlmiş normativ-hüquqi aktların mövcudluğunun araşdırılması, aşkar olunduqda onun səbəb və nəticələrini müəyyən etməklə aradan qaldırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq qaydada təkliflərin verilməsi.

Nəzərə alınmalıdır ki, qeyd olunan prosedurlar qurumun daxili nəzarət bölmələri üzərində müvafiq öhdəliklərin qoyulması ilə tamamlana bilər. Normativ sənədlərin tələbi konkret normalara söykənersə ilkin sənədlərdə normalara əməl olunma vəziyyəti yoxlanıla bilər.

Qurumun yuxarı təşkilatlarla, müvafiq səlahiyyətli dövlət orqanları ilə normativ-hüquqi aktların müddəalarının icrası məsələsinə aid olan yazışmaları, həmçinin qurum tərəfindən təsdiq olunmuş, onun dövlət vəsaitinin istifadəsini və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən sənədlərin mövcudluğu da yoxlanılır. Yoxlama qrupu tərəfindən dövlət vəsaitinin istifadə edilməsinə və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə birbaşa və ya qismən təsir göstərən normativ-hüquqi aktların tələblərinə qurumda əməl olunmaması hallarına dair faktlar aşkar olunduqda, faktların qurumun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə hansı dərəcədə təsir göstərdiyi müəyyən olunmalıdır.

Qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmama faktları aşkar olunduğu hallarda onların əhəmiyyətindən asılı olmayaraq nəzarət tədbirinin digər məsələlərinə mümkün təsiri təhlil edilməlidir.

Normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmama faktları aşkar olunduqda yoxlama qrupu qurumun vəzifəli şəxslərinin hansı hərəkətinin və ya hərəkətsizliyinin pozuntuya səbəb olduğunu, pozuntuya yol vermiş şəxslərin hansı hüquq, vəzifə və səlahiyyətlərə malik olmasını müəyyən etməlidir.

Qurumda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmama faktları aşkar olunduqda yoxlama qrupu əməl olunmamanın baş verdiyi yerin xüsusiyyəti və şəraiti haqqında məlumatlar əldə etməli, həmçinin belə halların dövlət vəsaitlərindən istifadəyə və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə mümkün təsirinin araşdırılması üçün əlavə prosedurlar tətbiq etməlidir.

Normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmama faktları aşkar olunduqda yoxlama qrupu nəzarət tədbiri üzrə işçi planının digər suallarını yoxlayarkən onların nəticələrini nəzərə almalı, qurumun rəhbərliyindən birbaşa alınmış bütün məlumatların düzgünlüyünü daha ətraflı təhlil etməlidir.

Nəzarət tədbiri prosesində yoxlamanın məqsədləri ilə əlaqəsi olmayan və ya onun proqramından kənara çıxan məsələlər üzrə normativ-hüquqi aktların pozulması faktları aşkar olunduqda, müəyyən olunmuş qaydada nəzarət tədbiri proqramına əlavə edilmiş məsələlərin yoxlanılması təşkil edilməlidir.

Nəzarət tədbirinin proqramına əlavə edilmiş işlərin (məsələlərin) yerinə yetirilməsi mümkün olmadıqda, onların gələcəkdə daha təfəssilatlı yoxlanılmasını tələb edən səbəblər qeyd edilməklə audit aktında qanunvericiliyin tələblərinin pozulması faktları əks etdirilməlidir.

Normativ-hüquqi aktların tələblərinə qurumda əməl olunmama faktları üzrə tələbləri pozulmuş normativ-hüquqi aktın müvafiq maddələri, həmçinin pozuntuya yol vermiş vəzifəli şəxslər barədə məlumatlar nəzarət tədbirinin nəticələri üzrə aktlarda qeyd olunmalıdır.

Bu qaydalara əlavə olunmuş formaya uyğun olaraq aşkar olunmuş riayət olunmama, ziddiyyət, boşluq və köhnəlmə hallarını müəyyən olunmuş formada özündə əks etdirən cədvəl tərtib edilməli və bu cədvəl normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmaması üzrə müvafiq akta əlavə olunmalıdır .

Hesablama Palatasının yoxlama qrupu və digər əməkdaşları, həmçinin nəzarət tədbirinin keçirilməsinə cəlb olunmuş ekspertlər və kənar təşkilatların mütəxəssisləri bu Qaydalarının tələblərinin vaxtında və tam yerinə yetirilməsinə görə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

II FƏSİL. BÜDCƏ TƏŞKİLATLARINDA DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

2.1 Azərbaycanca bütçə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili və həyata keçirilməsinin mövcud durumu

Daima inkişaf edən və yenilənən bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində maliyyə nəzarəti sisteminin də inkişaf edərək müasir tələblərə uyğun olması vacibdir. Buna görə də maliyyə nəzarətini yerinə yetirən müxtəlif orqanların fəaliyyətlərini qarşılıqlı əlaqələndirmək, maliyyə nəzarəti sahəsində inkişaf etmiş ölkələrdə aparılan müxtəlif maliyyə nəzarəti metodlarının mənimsənilməsi və onların tətbiqinin reallaşdırılması aktual məsələlərdən biridir. Maliyyə nəzarətinin obyektı olaraq pul münasibətlərini, maliyyə resurslarının formalaşdırılmasını və istifadəsini, həmçinin iqtisadiyyatın bütün sahələrində pul fondlarını göstərə bilərik. Başqa sözlə ifadə etsək, maliyyə nəzarətinin obyektı olaraq bütçə vəsaitlərinin tam şəkildə təminatına uyğun səfərbər edilməsi ilə əlaqədar olaraq sosial, sahə və ərazi baxımından, milli gəlirin bir hissəsinin yenidən bölüşdürülməsi və dövlət öz funksiyalarını həyata keçirmək məqsədi ilə onun səmərəli istifadə olunması üçün, hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan pul münasibətləridir. Həmçinin yoxlamanın predmeti kimi mənfəət, gəlir, rentabellik, dəyər göstəriciləri, maya dəyəri, dövriyyə xərcləri çıxış edir. Bu göstəricilər sintetik xarakter daşıyır, məhz ona görə də onların yerinə yetirilməsinə, dinamikası və tendensiyasına nəzarət istehsalın, təsərrüfatın bütün tərəflərini, müəssisə, təşkilat və həmçinin maliyyə-kredit mexanizminin qarşılıqlı əlaqələrini əhatə edir.

Maliyyə nəzarətinin növləri arasında dövlət maliyyə nəzarəti xüsusi yer tutur. Dövlət maliyyə nəzarətinin və auditinin düzgün təşkili, beynəlxalq tələblər səviyyəsində qurulması nəticə etibarlı ilə bütçə vəsaitlərinin səmərəli istifadəsinə, bütçə kəsirinin azalmasına, bu işə, öz növbəsində əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olur.

Dövlət auditinin əsas hədəflərindən biri şəffaflığa və səmərəliliyə nail olmaqdır. Aparılan təhlillər göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə səmərəli və təsirli maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması ölkənin iqtisadi qüdrətinin əsas atributlarından biri olmaqla yanaşı, dövlət quruculuğunun ən vacib amillərindəndir. Dövlət audit iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin tərkib hissəsi olmaqla, dövlət vəsaitlərinin idarə edilməsində şəffaflığın və səmərəliliyin əldə olunmasında xüsusi rola malikdir. Bununla əlaqədar olaraq, ölkədə həyata keçirilən maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyə, müəyyən edilmiş norma və standartlara uyğun aparılmasını, dövlətin idarəetmə strukturlarında maliyyə şəffaflığını təmin etmək məqsədilə dövlətin büdcə maliyyə nəzarəti orqanı olan Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası yaradılmışdır.

Dövlət maliyyə nəzarəti hökumətin maliyyə-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinə, qanunvericiliyə riayət edilməsinin təmin olunmasına, mülkiyyətin qorunub saxlanmasına, maliyyə vəsaitlərindən düzgün və səmərəli istifadə olunmasına xidmət edir. Dövlət maliyyə nəzarəti büdcə və maliyyə intizamının ən ciddi nöqsan və çatışmazlıqlarını, qanunsuz xərcləri aşkara çıxarmaqda kömək edir.

Respublikamızda baş verən əsaslı dəyişikliklər maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsinin mühüm aləti olan maliyyə nəzarətinin əsaslı olaraq dövrün tələblərinə uyğun yenilənməsini zəruri etdi. Bu yeniliklərə uyğun atılan addımların yekunu olaraq bir tərəfdən mövcud nəzarət orqanları ləğv edilmiş, digər tərəfdən isə bazar iqtisadiyyatı tələblərini özündə göstərən yeni qurumlar yaradılmışdır. Bu qurumlara misal olaraq Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasını, Auditorlar Palatasını, müstəqil auditor şirkətlərini və sairəni göstərmək olar. Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası, Azərbaycan Respublikası üçün analoqu olmayan, prinsiplial olaraq yeni orqandır. Bu orqanın hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyasından irəli gəlir (92-ci maddə) və 1999-cu ildə qəbul edilmiş “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda öz əksini tapmışdır. “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda 2001-ci ildə beynəlxalq standartlarla uyğunlaşmaq məqsədilə mühüm dəyişiklik və əlavələr olunmuşdur. Hesablama Palatası

qanunvericiliklə müəyyən olunmuş hüquqi səlahiyyətlərə görə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə hesabat verən, daimi olaraq fəaliyyət göstərən dövlətin büdcə-maliyyə nəzarəti orqanıdır. “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq Hesablama Palatası 7 il səlahiyyət müddəti olan sədr, sədr müavini və 7 auditordan ibarətdir. Hesablama Palatasının üzvlərinə bağlı tələblər, onların təyin olunması qaydaları Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Daxili Nizamnaməsində (44-cü maddəsi) və “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin daimi komitələri haqqında” Qanununda (10-cu maddəsi) qeyd olunmuş müvafiq maddələr ilə müəyyənləşdirilir. Hesablama Palatasının fəaliyyət sahəsinə dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və icrası, dövlət əmlakının idarə edilməsi, onun barəsində sərəncam verilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinə düzgün daxil olmasına nəzarət, hüquqi şəxslər və bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadə olunmasına nəzarətin yerinə yetirilməsi aid edilmişdir. Hesablama Palatasına daha başqa real hüquqlar verilərək, səlahiyyəti genişləndirilmişdir ki bununla səbəbi maliyyə pozuntuları ilə mübarizə aparıla bilməsidir. -(<https://sai.gov.az/files/Hesablama-Palatasi-Qanun.pdf>)

Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası funksional və təşkilati müstəqilliyə malikdir. Mahiyyətcə Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası demokratik orqandır və öz fəaliyyətini qurduğu prinsiplər; qanunçuluq, sərbəstlik, obyektivlik, kollegiallıq, aşkarlıq və ədalətlik prinsipləridir və fəaliyyəti ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə hesabat təqdim edərək, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vəzifələri və funksiyaların həyata keçirməsində cavabdehdir. Hesablama Palatasının fəaliyyətinin əsası Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsdiq olunması və büdcənin icrasına nəzarətlə bağlı Milli Məclisə səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək etməkdir. Buna görə də, hər il Hesablama Palatası dövlət büdcəsinə və dövlət büdcəsinin icrası ilə bağlı hesabat və müvafiq qanun layihəsinə rəy verir, qanunla müəyyən olunmuş dövlət büdcəsindən maliyyələşmələrin aparılmasını analiz edir. O, həmçinin dövlət büdcə resurslarının xəzinə hesabına daxil olması və istifadəsinin təsdiq edilmiş göstəricilərə uyğun olub

olmamasını təhlil edir. Hesablama Palatası dövlət mülkiyyətinin və pul vəsaitlərinin üzərində nəzarəti də yerinə yetirir. Nəzarət əsasən bütün hüquqi şəxsləri, həmçinin dövlət büdcədənəkar fondlarını, yerli özünüidarəetmə orqanlarını, Azərbaycan Respublikası Milli Bankı, kommertiya bankları, sığorta firmalarını və digər kommertiya və qeyri-kommertiya təşkilatlarını əhatə edir. Hesablama Palatası fəaliyyətinin hüquqi əsasları isə Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası(92-ci maddə), «Hesablama Palatası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunlarından və Palatanın daxili nizamnaməsindən təşkil olunmuşdur. -(<http://www.e-qanun.az/framework/39922>)

Hesablama Palatası maliyyə-büdcə nəzarətini, milli audit standartları əsasında yerinə yetirir.

Palatanın apardığı nəzarət prosesində əsas diqqət, dövlət büdcəsi, həmçinin büdcədənəkar dövlət fondlarının gəlir və xərcləri üzrə dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrində və iri dövlət vergi ödəyicilərində gəlirlərin və xərclərin qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq formalaşdırılması və icrası vəziyyətinin araşdırılmasına, gəlirlərin toplanılması ilə məşğul olan orqanlarda vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasına, daxili nəzarət təşkilinin qiymətləndirilməsinə, xərclər üzrə isə dövlət büdcəsi və həmçinin büdcədənəkar dövlət fondların xərclərinin planlaşdırılması, maliyyələşdirilmə və vəsaitlərin təyinatı üzrə səmərəli istifadəsi, sosial infrastruktur, həmçinin , elm-təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sahələri üzrə xərclərin, dövlət proqramlarının hansı dərəcədə icra olunması vəziyyəti və s. başqa məsələlərin nəzarətinə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təqdim etdiyi layihələrə daha dolğun təkliflərin və rəylərin hazırlanmasına, müvafiq orqanların hazırladıqları məqsədli proqramların əsaslılığının dəyərləndirilməsinə, Palatanın informasiya bazasının daha çox zənginləşdirilməsinə və s. məqsədlərə yönləndirilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi dövlət büdcəsinin layihəsinə dair rəy verilməsi, dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondları (təşkilatları) büdcələrinin icrasına nəzarət Palatanın fəaliyyətinin əsasıdır. Cari ilin dövlət büdcəsi barəsində Hesablama Palatasının rəyində dövlət büdcəsindəki əsas parametrləri şərtləndirən makroiqtisadi

şəraitin öyrənilməsi, büdcə layihəsində nəzərdə tutulan gəlirlər və xərclərin həcmnin mövcud iqtisadi potensiala və əsas vəzifələrin icrasına uyğunluğunun təhlili, ayrı-ayrı dövlət proqramları, həmçinin iqtisadi və sosial inkişaf ideyaları ilə müəyyən edilmiş məqsəd və vəzifələr nəzərə alınaraq dövlət büdcəsi xərc və gəlirlərinin strukturunu, bununla yanaşı büdcədə yaranan kəsinin maliyyələşdirmə mənbələrinin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilmiş, yerinə yetirilən maliyyə-büdcə nəzarətinin tədbirlərinin nəticələri nəzərə alınaraq müəyyən təklif və tövsiyələr verilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ildə dövlət büdcəsi haqqında Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 95-ci maddəsi I hissəsi 5-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ildə dövlət büdcəsinə daxil olan gəlirlər 24 124 mln manat, xərclər isə 27 492 mln manat, həmçinin mərkəzləşdirilmiş gəlirləri 23 359.5 mln manat, yerli gəlirləri 7645.4 mln manat, mərkəzləşdirilmiş xərcləri 26 677.3 mln manat, yerli xərcləri 8148.7 mln manat məbləğində olmasını təsdiq edilmişdir. -(https://sai.gov.az/files/2020_REY.pdf)

Cədvəl 1: Dövlət büdcəsinin gəlirləri, (milyon manatla)

Göstəricilər	2019-cü il	2020-ci il proqnoz	2019-cü illə müqayisə, faizlə
GƏLİRLƏR	24218,1	24124	99.6
o cümlədən			
İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti	7672,3	7190	93.7
AR-nın Dövlət Gömrük Komitəsi	4408.6	3830	86.8
AR Dövlət Neft Fondu	11364,3	12384.8	108.9
Sair daxilolmalar	127	56.4	44

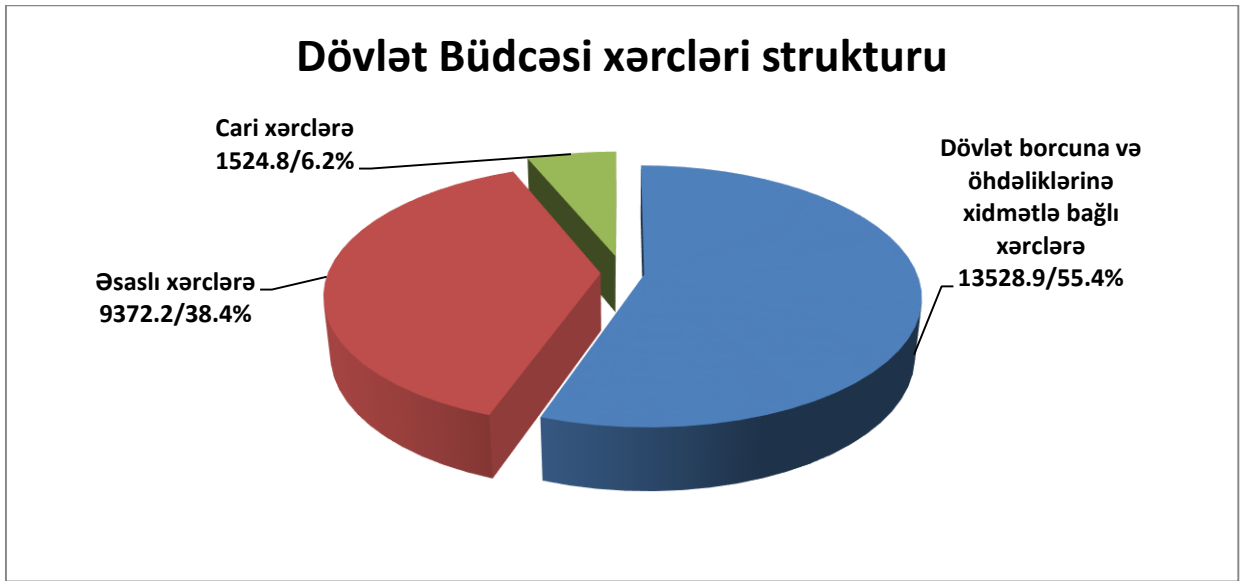
Mənbə: Araşdırmalardan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Strukturunu üzrə 2019-cü il dövlət büdcəsinin xərclərinin 13528.9 mln manatı və yaxud 55.4%-i cari xərclərə (2018-ci ildəki xərclərlə müqayisədə 1974.5 mln manat və yaxud 17.1% çox), 9372.2 mln manatı və yaxud 38.4%-i əsaslı xərclərə (2018-ci ildəki xərclərlə müqayisədə 430.6 mln manat və yaxud 4,8% çox), 1524.8

mln manatı və yaxud 6.2 % dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclərə yönəldilmişdir. -(<http://www.e-qanun.az/framework/45413>)

2018-ci ildəki məlumatlara uyğun olaraq xərclərlə müqayisədə dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində olan cari xərclərin xüsusi çəkisi 4.6 % artmış, əsaslı xərclərin xüsusi çəkisi 1.0 % artmış, dövlət borcuna görə xidmət ilə bağlı xərclərin xüsusi çəkisi isə 3.6 % azalmışdır.

Şəkil 2: Dövlət Büdcəsi xərcləri strukturu(milyon manatla)

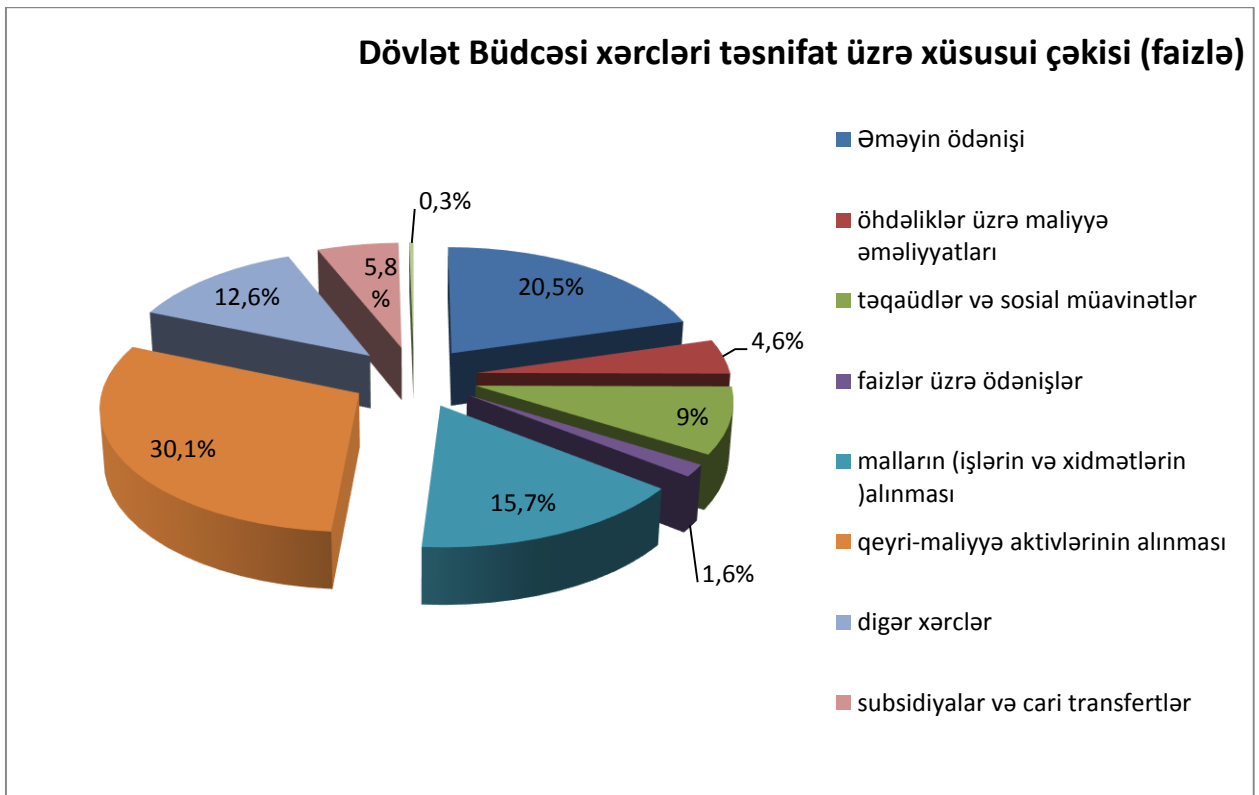

Mənbə : <http://sai.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İqtisadi siniflərinə uyğun olaraq 2019-cu ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 7342.8 mln manatı və yaxud 30.1 % -i (2018-ci ildəki ilə müqayisədə 283.5 mln manat və yaxud 4% çox) qeyri-maliyyə aktivlərinin alışına (əsas vəsait obyektlərinin alınması və ya tikilməsi, dövlət əsaslı kapital qoyuluşu), 4997.1 mln manatı və yaxud 20.5 %-i əməyin ödənilməsinə (2018-ci ildəki ilə müqayisədə 584.7 mln manat və yaxud 13.3% çox), 3836.8 mln manatı və yaxud 15.7 % mal, işlərin və xidmətlərin satın almalarına (2018-ci ildəki ilə müqayisədə 299.6 mln manat və yaxud 8.5 faiz çox), 2153.6 mln manat və yaxud 8.8 % təqaüdlərə və sosial müavinətlərə, 3086,8 milyon manat və yaxud 12,6 % digər xərclərə (icarə və maddəli xidmətlər, mənzil fondu, müxtəlif təyinatlı obyektlər və yolların əsaslı təmirinə, bank xərcləri, ehtiyat

fondları və.s) (2018-ci ildəki ilə müqayisədə 1119.5 mln manat və yaxud 56.9% çox), 1122.8 mln manatı və yaxud 4.6%-i öhdəliklərlə bağlı maliyyə əməliyyatlarına, 1421.4 mln manatı və yaxud 5.8%-i subsidiyalara və cari transfertlərə (2018-ci ildəki ilə müqayisədə 212.6 mln manat və yaxud 17.6 % çox), 401.5 mln manat və yaxud 1.6 % faizlər üzrə ödənişlərə, 62.5 mln manat və ya 0.3 % qrantlar və digər ödənişlərə, 0.6 mln manatı maliyyə aktivləri üzrə əməliyyatlara (2019-cu il xarici valyuta mövqeyi üzrə yaranmış fərq məbləği) yönəldilmişdir. (- https://sai.gov.az/files/2019-REY_%C4%B0CRA.pdf)

Şəkil 3: Dövlət Büdcəsi xərcləri təsnifat üzrə xüsusi çəkisi (faizlə)

Mənbə : <http://sai.gov.az>- Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2019-cu il dövlət büdcəsi mərkəzləşdirilmiş xərclərindən Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsinə proqnoz kimi nəzərdə tutulan məbləğdə, 300.4 mln manat vəsait ayrılmışdır. (-https://sai.gov.az/files/2019-REY_%C4%B0CRA.pdf)

2019-cu il ərzində yerli büdcələrə cəm olaraq 7.8 mln. manat, həmçinin onların gəlirlərini və xərclərini tənzimləməsi məqsədi ilə 4.7 mln. manat dotasiya, su təchizatı qurğuları istismarı və onlara xidmətlə əlaqədar 2.1 mln. manat subsidiya,

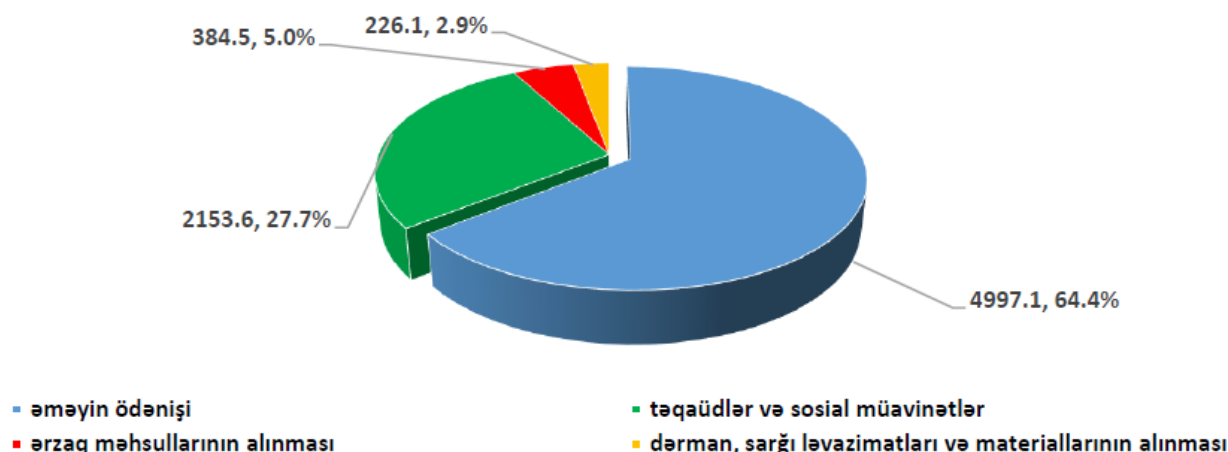

birinci dəfə olaraq isə 1.0 mln. manat subvensiya ayrılmışdır. O cümlədən, publik hüquqi şəxs kimi fəaliyyətdə olan təşkilatlara (Dənizkənarı ParkBulvar İdarəsi, Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi, "İçərişəhər" Dövlət Tarix Memarlıq Qoruğu İdarəsi, Bakı Nəqliyyat Agentliyi, Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyi, Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin tabeliyində "Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi İnstitutu", Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi, Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC), Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi, Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu, Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin tərkibində Bakı Sağlamlıq Mərkəzi, Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin tərkibində Respublika Talassemiya Mərkəzi, Azərbaycan Milli Antidoping Agentliyi, 2018-ci ildə fəaliyyətə başlamış Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyinin tabeliyində Enerji Məsələlərini Tənzimləmə Agentliyi, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi(KOB), Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin tabeliyində Elektron Hökumətin İnkişafı Mərkəzi, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Monitorinqi Xidməti) maliyyə yardımı (subsidiya) olaraq müvafiq məbləğlərdə vəsaitlər ayrılmışdır. - (https://sai.gov.az/files/2019-REY_%C4%B0CRA.pdf)

Sosial yönümlü xərclərə 7761.3 mln Sosialyönlü xərclərin bir hissəsi olan əməyin ödənişi ilə bağlı xərclərə 4997.1 mln manat, təqaüdlər və sosial müavinətlərlə bağlı xərclərə 2153.6 mln manat, dərman, sarğı ləvazimatlarının və materiallarının alınması ilə bağlı xərclərə 226.1 mln manat, ərzaq məhsullarının alınması ilə bağlı xərclərə 384.5 mln manat vəsait yönləndirilmişdir.

Şəkil 4: Dövlət Büdcəsi xərcləri təsnifat üzrə sosialyönlü xərclər(faizlə)

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq sosialyönlü xərclərin istiqamətlər üzrə strukturu (milyon manatla, faizlə)

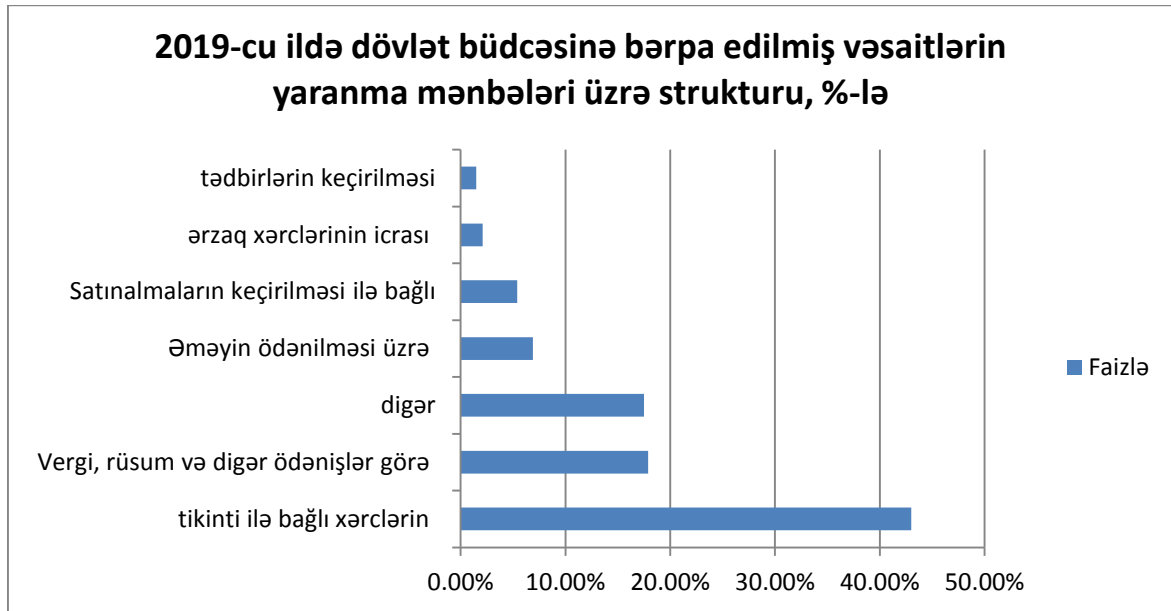
Mənbə : Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası <http://sai.gov.az> –(01.03.2020)

2019-cu il elm, təhsil, sosial müdafiə və sosial təminat, səhiyyə, mədəniyyət və incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və başqa kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyətlə bağlı xərclərə (dövlət əsaslı vəsaitin qoyuluşu xərclərindən yönləndirilmiş vəsaitin də nəzərə alınması ilə) 6561.0 millon manat vəsait yönləndirilmişdir. Bu xərclər, dövlət büdcəsinin xərclərinin 26.9 %-ni təşkil etmişdir. 2019-cu il üzrə səhiyyə xərclərinə dövlət büdcəsinin xərclərinin 3.9 % həcmində (2018-ci ildəki ilə eyni səviyyədə) və yaxud 948.2 mln manat vəsait yönləndirilmişdir. 2019-cu il üzrə müdafiə xərcləri 3354,2 milyon manat və yaxud dövlət büdcəsinin xərclərinin 13.7 % həcmində vəsait yönləndirilmişdir. Mənzil və kommunal təsərrüfatı, kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, yanacaq və enerji, meşə təsərrüfatı, nəqliyyat və rabitə, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi, iqtisadi fəaliyyət xərclərinə bütövlükdə 1747.5 milyon manat vəsait yönləndirilmişdir ki, həmin xərclər də dövlət büdcəsi xərclərinin 7.2 %-ni faiz təşkil etmişdir. 2019-cu il ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondundan istifadə edilmiş vəsaitin miqdarı 296.7 milyon manat olmuşdur.-(https://sai.gov.az/files/2019-REY_%C4%B0CRA.pdf)

2019- cu il iş planı ilə yerinə yetirilmiş tədbirlər nəticəsində 10700.1 min manat dövlət vəsaiti müvafiq qaydada bərpa edilmiş, o cümlədən 9205.6 min manat (bundan başqa 4,2 min ABŞ dolları) məbləğində vəsait dövlət büdcəsinə, 1274.4 min

manat məbləğində vəsait Fondun büdcəsinə və 220.1 min manat məbləğində vəsait işə qurumların hesabına bərpası təmin olunmuşdur.

Qrafik 1: Dövlət büdcəsinə bərpa edilmiş vəsaitlərin mənbələri (faizlə)

Mənbə: Araşdırmadan əldə olunan məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ümumilikdə, **dövlət büdcəsinə** 2019-cu il ərzində bərpa edilən ümumi vəsaitin 43.0%-i *tikinti ilə bağlı xərclərin* icrası zamanı yol verilmiş nöqsanlar üzrə baş vermişdir. Beləliklə, bu istiqamətdə bərpa edilmiş cəmi vəsaitin 35.3%-i həyata keçirilməyən işlərə, 20.5%-i iş həcmnin həddindən artıq müəyyən olunması və 44.2%-i normativlərin düzgün tətbiq olunmamasına görə artıq ödənilən vəsaitləri əhatə etmişdir. .-(https://sai.gov.az/files/2019-REY_%C4%B0CRA.pdf)

Vergi, rüsum və digər ödənişlər görə dövlət büdcəsinə bərpa olunmuş vəsaitin cəmi məbləğdə payının 17.9% təşkil etmişdir. Həmin istiqamətdə ödənişlərin tərkibində 4 əsas tədiyyə növünün ödəmələri üzrə xüsusi çəkisi ümumən 92.2% təşkil edərək böyük olmuşdur. 2019-cu il ərzində vergi, rüsum və digər ödəmələrə görə bərpa edilmiş ümumi vəsaitin 57.5%-i ƏDV, 21.1%-i gömrük rüsumu və yığımları, 8.4%-i əmlak vergisi və 5.2%-i mənfəət(gəlir) vergisinin ödənilməsi istiqamətində nöqsanlardan daxil olmuşdur.

2019-cu il ərzində dövlət büdcəsinə bərpa olunan ümumi vəsaitin 17.5%-i *digər* istiqamətlərdə yol verilən nöqsanlarla bağlı olmuşdur. Bu nöqsanlarla bağlı bərpa edilən cəmi vəsaitin 61.1%-ni müqavilə şərtlərinə riayət olunmaması

səbəbindən artıq ödənilən vəsaitləri və müqavilələr üzrə tətbiq edilməmiş cərimə məbləğləri üzrə vəsaitləri, 15.4%-ni nəzərdə tutulmayan yönlərdə icra edilmiş vəsaitləri və 5.3%-i isə il sonuna istifadə olunmamış və dövlət büdcəsinə qaytarılmış vəsaitləri əhatə etmişdir.

Əməyin ödənilməsi üzrə normativ-hüquqi aktlara və tələblərinə riayət edilməməsinə görə artıq ödənilən vəsaitlər üzrə bərpa edilmiş vəsaitlərin xüsusi çəkisi cəmi bərpa olunan məbləğin 6,9%-ə bərabərdir.

Satınalmaların keçirilməsi ilə bağlı yol verilən nöqsanlara görə dövlət büdcəsinə bərpa olunmuş vəsait ümumi bərpa məbləğində payı 5.4% təşkil etmişdir. Auditlərin nəticələrinin orataya çıxarır ki, həmin məbləğin böyük payını– 94.8%-ni ehtimal edilən qiymətin orta bazar qiymətindən baha müəyyənləşdirilməsinə görə artıq ödənilmiş vəsaitlər təşkil etmişdir. 5.2% isə müqavilədə qeyd olunan məbləğin ehtimal olunan qiymətdən yuxarı olması səbəbi ilə bağlı olduğu aşkar edilmişdir. .- (https://sai.gov.az/files/2019-REY_%C4%B0CRA.pdf)

2019-cu il ərzində həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri üzrə dövlət büdcəsinə bərpa olunmuş vəsaitin 2.1%-ni *ərzaq xərclərinin icrası* və 1.5%-ni *tədbirlərin keçirilməsi* yönündə yol verilmiş nöqsanlar əhatə etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki istiqamətdə uyğun normativ-hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş normalara riayət olunmamasına görə bərpa edilən vəsaitlərin xüsusi çəkisi daha böyük olmuşdur. Beləliklə, ərzaq xərcləri üzrə bərpa edilən cəmi vəsaitin 95.2%-i normativ-hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş normalardan artıq və yaxud həmin aktlarla nəzərdə tutulmayan ərzaqların alınmasına görə artıq ödənilmiş vəsaitlər, tədbirlərin keçirilməsinə görə bərpa olunmuş ümumi vəsaitin 95.7%-i isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 01 oktyabr 2014-cü il tarixli 318 N-li Qərarı ilə təsdiq olunmuş “*Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlar tərəfindən beynəlxalq və respublika səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi, habelə xarici ölkələrin nümayəndə heyətlərinin və rəsmi şəxslərinin qəbulu, onlara xidmət göstərilməsi üçün dövlət büdcəsində vəsaitin nəzərdə tutulması və xərclənməsi Qaydaları*”-nın tələblərinin pozulması ilə bağlı olmuşdur. (<http://www.e-qanun.az/framework/30733>)

Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il “Dövlət büdcəsi haqqında” Qanun layihəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu (6.0.2, 7.0.1, 24.1-ci), “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu (15-ci maddə) tələblərinə, həmçinin “Dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələri haqqında Azərbaycan Respublikasının qanun layihələrinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyinin hazırlanması, baxılması və təsdiq olunması Qaydaları”na uyğun olaraq hazırlanmışdır.

Hesablama Palatası Rəyinin hazırlanması bununla bərabər INTOSAI P1 – Lima Bəyannaməsinin (Təməl Audit Prinsipləri Bəyannaməsi) 2-ci maddəsində qeyd olunan tələblərə uyğundur. Beləliklə, standartlara görə ali audit orqanlarının keçirdiyi ilkin (pre) nəzarətin hər bir ölkənin hüquqi tələbləri, şərtlər və şəraiti əsasında müəyyən edilir.

2.2 Büdcə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətin təşkili ilə bağlı beynəlxalq təcrübə və onun Azərbaycanda tətbiqi imkanlarının qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası bir neçə beynəlxalq Ali Maliyyə nəzarəti təşkilatlarına (INTOSAI, EUROSAI, ASOSAI, ECOSAI və.s) üzvdür. Bundan başqa digər ölkələrdəki Ali Maliyyə Nəzarəti orqanlarıyla ikili münasibətlərin qurulmasına və inkişafına da xüsusi diqqət yetirilir. Bunlara misal olaraq Rusiya Federasiyasının Hesablama Palatası ilə əməkdaşlıq sazişinin imzalanması (2002-ci il oktyabr). Bu sazişə əsasən paralel nəzarət tədbirlərinin təşkil edilməsi, vacib məlumat-arayış materiallarının mübadiləsi, peşəkar təlimlər, kardların ixtisas artırma proqramları və b. fəaliyyətlər nəzərdə tutulur. Sazişə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası üzvləri və Rusiya Federasiyasının Hesablama Palatasının üzvləri arasında 30 may 2003-cü ildə Bakı şəhərində birgə iclas keçirilmişdir.

Bununla yanaşı Gürcüstanın Nəzarət Palatası ilə də 2003-cü il yanvarında əməkdaşlıq sazişi imzalanmışdır. Böyük Britaniyanın Milli Audit Ofisi, Türkiyə, İsrail, Pakistan, Yaponiya və bir sıra MDB ölkələri ilə əməkdaşlıq və ikili

münasibətlərdə gözdən keçirilir. .- (<https://sai.gov.az/page/beynelxalq-emekdasliq-umumi-melumat>)

Ali audit institutlarının təşkil etdiyi nəzarətlərdə xərcləmələrin idarə olunması və maliyyə hesabatlılığına nail olunması ilə bağlı biliklərdən istifadə olunması bütövlükdə dövlət maliyyə nəzarətini yerinə yetirən orqanların möhkəmlənməsi və inkişafı üçün zəruridir. Ali audit institutları maliyyə, hüquq və institusional çərçivələri inkişaf etdirməklə və qanunların qərəzli tətbiq olunmasını azaltmaqla korrupsiyaya qarşı mübarizədə bir çox vacib töhfələr verə bilər. Ali audit institutlarının istifadə etdiyi fəaliyyətini standartların təhlili və fəaliyyətlərini tənzimləyən beynəlxalq normaların tətbiqi Azərbaycanın Hesablama Palatasının həm təşkilati, həm də funksional fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün olduqca vacib amildir. Dövlət maliyyə nəzarəti ilə əlaqəli beynəlxalq təcrübələrin və normaların tətbiqində əsas məqsəd Azərbaycan Hesablama Palatasının fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi və funksionallığına nail olunması üçün müxtəlif təkliflərin hazırlanmasıdır. Azərbaycan Respublikasının “Hesablama palatası haqqında” qanununa əsasən qurumun sədri, sədr müavini və 5 auditorları ilə bağlı müddəalarını əhatə edən maddələrinə əlavə və dəyişikliklər edilərək həmin şəxslərin hökumət və parlament üzvlərindən tam müstəqilliyi prinsipi bir tələb olaraq təsbit olunmalıdır. Hesablama Palatalası müntəzəm olaraq, yəni minimal illik əsas olmaqla öz hesabatları Milli Məclisə təqdim edilməli və bu hesabatlar yayımlanmalıdır. Hesablama Palatası büdcədən kənar fondların, xüsusilə dövlət büdcəsindən təxminən iki dəfə çox vəsait sahibi olan Dövlət Neft Fondunun da auditini apara bilməli və onun da nəticələri ictimaiyyətə təqdim olunmalıdır. Mexiko Deklarasiyasının müvafiq prinsipini (5-ci prinsipi) əsas götürərək, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası” haqqında Qanununda (8-ci maddəsində “Hesablama Palatasının hüquqları”) vətəndaş sorğusu əsasında maliyyə-büdcə ekspertizasını həyata keçirmək və nəticələri geniş ictimaiyyət üçün açıqlamaqla bağlı müddəaları əlavə edilməlidir. Azərbaycanın Hesablama Palatasının fəaliyyətini inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək, qurumun funksionallığını artırmaq məqsədilə müxtəlif ölkələrin təcrübələrindən və istifadə etmək lazımdır. Audit funksiyasını

daha da konkretləşdirmək üçün ilə maliyyə auditi, korporativ nəzarət və iqtisadi performans üzrə audit müddələri da ayrıca inkişaf etdirilməlidir. Vətəndaşların aparılmış nəzarətin nəticələri haqqında informasiyaların verilməsi, onların şikayət və təkliflərinin dəyərləndirilməsi özlüyündə nəzarət prosesinin inkişafına dəstək ola biləcək məsələlərdəndir. Dövlət büdcəsində qeyd olunub olunmamasının fərqi olmadan dövlət büdcəsinin bütün maliyyə əməliyyatları ali dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının yoxlamasının obyektinə olmalıdır. Hər hansı əməliyyatın Dövlət büdcəsindən kənarında baş verməsi, həmin əməliyyatın nəzarətdən yayınması üçün əsas olmamalıdır. Dövlət maliyyə nəzarəti orqanları öz fəaliyyətində mümkün qədər müəyyən olunmuş büdcə təsnifatlaşdırmasını və müasir mühasibatlıq sistemindən istifadəni təşviq etməlidir. Dövlət maliyyə nəzarəti orqanları ölkədəki İcra strukturlarından müstəqilliyinin təmin edilməsi də önəmli məsələdir.

INTOSAI 1953-cü ildə o dövərdə Kubanın Ali Audit Təşkilatının rəhbəri olmuş Emiliyo Fernandez Kamusun təşəbbüsüylə formalaşmışdır. Həmin dövərdə 34 ölkənin ali auditor institutunun iştirak etdiyi INTOSAI-nin 1-ci Konqresi keçirilmişdir. Bu gün isə bu təşkilatın 186 üzvü var. INTOSAI özünüidarə edən, müstəqil və qeyri-siyasi təşkilat olmaqla, BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının yanında xüsusi konsultativ statusu olan qeyri-hökumət təşkilatıdır. Uzun illər boyu təşkilatın Baş Katibliyinə Avstriyanın Audit Təşkilatı ev sahibliyi etmişdir və hal-hazırda da təşkilatın əsas mənzil qərargahı Vyanadadır. Ali Audit İnstitutları Beynəlxalq Təşkilatının (INTOSAI) 1977-ci il oktyabr ayında Lima şəhərində (Perunun paytaxtı) keçirilən 9-cu qurultayında Lima Deklarasiyasını qəbul etdilər. Deklarasiyada nəzarətin məqsədi, onun müstəqilliyinin təmin olunması, bununla yanaşı, nəzarət orqanının parlament və onun administrasiyası, hökumətlə münasibətlərinin tənzimlənməsi nəzarət orqanının gücü, nəzarət metodları, nəzarət orqanının peşəkar kadrlarla təminatı, o cümlədən hesabatların hazırlanması məsələləri əks olunmuşdur. Dövlət maliyyəsi üzərində nəzarətin spesifik məqsədləri kimi sənədin giriş hissəsində aşağıdakılar qeyd olunmuşdur:

- 1) Dövlət büdcəsindəki maliyyə vəsaitlərindən düzgün və səmərəli istifadə;
- 2) Səmərəli maliyyə idarəciliyi mexanizminin təşkili və inkişafı ;

3) İnzibati fəaliyyətlərin doğru icrası;

4) Nəzarət barədə müvafiq dövlət qurumları və ictimaiyyətə hesabatlar vermək; - (İbadoğlu Q., Əhmədov İ., Ağayev R., Aslanlı R., 2008)

Sənəddə ictimai vəsaitlərə nəzarətin ictimai maliyyənin istifadəsində qəbul olunmuş yeni normalar və standartlardan kənarlaşmaları aşkara çıxaran tənzimləyici sistemin bölünməz tərkib hissəsi olduğu qeyd olunur. Lakin maliyyə menecmentinin effektivlik, səmərəlilik, qənaətcillik(3E prinsipi) prinsiplərinin pozulması zamanında aşkara çıxarılmalıdır ki, zəruri önləyici tədbirlər (məsuliyyətə cəlb olunma, kompensasiya alınması və s.) ləngimədən görülərək ictimai inam bərpa olunsun.

Dövlət maliyyə nəzarətinin formaları- Lima Deklarasiyasında irəli sürülən sürülən xüsusi vacib anlayışlar sırasında “öncədən nəzarət” və “sonradan nəzarət” (“pre-audit” və “post-audit”) anlayışları qeyd olunmuşdur. “Öncədən nəzarət” inzibati və maliyyə fəaliyyətlərinin faktlarından öncə, “sonradan nəzarət” isə faktlarından sonra yoxlanmasıdır. Effektiv “öncədən nəzarət” dövlət maliyyəsinin sağlam idarə olunması sistemi üçün çox vacib elementdir və bunu həm nəzarət qurumu, həm də digər nəzarət orqanları həyata keçirə bilər. Ali Audit qurumu tərəfindən həyata keçirilən “öncədən nəzarət” maliyyə vəsaitlərindən sui-istifadə halı baş vermədən və dövlətə maddi ziyan dəymədən öncə qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi kimi üstünlüklərə malikdir. Ancaq bu metod iş yükünün artmasına və yoxlama səlahiyyətlərindən düzgün olmayan formada istifadəyə də səbəb ola bilər. Ali Audit İnstitutlarının “sonradan nəzarət” fəaliyyəti hesabat verənlərin məsuliyyətini qabardır və artıq edilmiş nöqsanlar ucbatından vurulmuş ziyanın aşkarlanması və kompensasiya edilməsinə xidmət edir. “Öncədən nəzarət” fəaliyyətinin icbariliyi hər bir ölkənin milli qanunvericilikdən asılı olaraq dəyişir. “Sonradan nəzarət” fəaliyyəti isə hər bir nəzarət qurumunun öhdəliyidir. Nəzarətə məruz qalan qurumun (dövlət departamenti və institutların) nəzdində təsis olunan daxili nəzarət xidməti ilə yanaşı həmin qurumun təşkilati quruluşunun tərkibi olmayan kənar nəzarət xidməti də mövcuddur ki, nəzarət qurumları məhz buna aiddir. Daxili nəzarət xidmətləri üst təşkilatın rəhbərliyi ilə tabeçilik içində

olmalıdırlar. Bununla yanaşı uyğun qanun çərçivəsində onlar funksional və təşkilati baxımdan mümkün qədər də müstəqil olmalıdırlar. Kənar nəzarət xidməti kimi nəzarət qurumu isə daxili nəzarətin səmərəliliyini yoxlamaq vəzifəsinə belə sahibdir və onlar arasında əməkdaşlıq vahid maliyyə menecmentinin effektivliyi baxımından əhəmiyyətlidir. Ali Audit qurumları üçün ənənəvi tapşırıq olan maliyyənin idarə olunması və mühasibatın hüquqiliyi və düzgünlüyünü yoxlamaqdır. Bunlarla bərabər nəzarət ən azı bu nəzarət növləri qədər vacib digər bir nəzarət növü olan “performansın auditi” Lima Deklarasiyasında təsbit edilir. “Performansın auditi” inzibati idarəetmənin icrasının nə dərəcədə effektiv, səmərəli və qənaətcil olduğuna nəzarət edir. “Performansın auditi” sadəcə maliyyə əməliyyatları ilə deyil, həm də hökumətin inzibati və təşkilati fəaliyyət sistemlərini əhatə edir. Hər bir nəzarətin əsaslarını müəyyən etmək səlahiyyəti olsa belə, Deklarasiyada qeyd olunan nəzarət məqsədləri aşağıdakılardır;

- 1) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin hüquqiliyini yoxlamaq;
- 2) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin düzgünlüyünü yoxlamaq;
- 3) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin qənaətcilliyini yoxlamaq;
- 4) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin məhsuldarlığını yoxlamaq;
- 5) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini yoxlamaq;

-(<https://sai.gov.az/page/lima>)

Ali Audit İnstitutunun müstəqilliyi; Nəzarət orqanları öz vəzifələrini o zaman effektiv və obyektiv icra edir ki, onlar nəzarətə məruz qalan orqandan müstəqil olaraq və kənar təsirlərdən qoruna bilsin. Hərçənd ki, bütöv dövlət sisteminin tərkibdə olduğunu üçün ayrı-ayrı dövlət qurumları mütləq mənada müstəqil ola bilmirlər, lakin bu orqanlar öz vəzifələrinin icrasına görə yetərli ola biləcək qədər funksional və təşkilati müstəqilliyə sahib olmalıdırlar. Ali Audit qurumlarının təsis edilməsi və bu qurumların müstəqillik dərəcəsi Konstitusiya ilə təsdiqlənməli, detallar isə müvafiq qanunlarla müəyyən olunmalıdır. Bununla bərabər, ali məhkəmə orqanı Ali nəzarət qurumlarının müstəqilliyinə və nəzarət səlahiyyətinə müdaxilələrə qarşı hüquqi müdafiəni qarantuya altında saxlamalıdır. Ali Audit qurumlarının müstəqilliyi onların üzvlərinin müstəqilliyindən ayrı düşünülə bilməz

və bu müstəqilliyə qanuni təminat olmalıdır. Monokrat şəkildə təsis olunan Ali nəzarət qurumlarının üzvləri müştərək şəkildə qərarların qəbulunda iştirak edən və üçüncü tərəflər önündə buna görə məsuliyyət daşıyan şəxslərdir. Ali Audit qurumlarının üzvlərinin vəzifəyə qəbul və vəzifəsindən getməsi və ya azad edilməsi qaydaları hər bir ölkənin qanunvericiliyində onların müstəqilliyinə neqativ təsir olmadan və ölkənin qanuni strukturuna müvafiq olaraq yerinə yetirməlidir. Öz peşəkar karyeralarında Nəzarət qurumlarının üzvləri və əməkdaşları nəzarət etdikləri təşkilatların təsirinə məruz qalmamalı və onlardan bu və ya digər dərəcədə asılılıqları olmamalıdır. Ali Nəzarət qurumlarının işçi heyəti lazımi peşəkar keyfiyyətlərə və güclü mənəvi dəyərlərə sahib olmalıdırlar. Heyətin peşə fəaliyyətləri dövründə müxtəlif ixtisas proqramlarında iştirakı və motivasiya olunması təmin olunmalıdır. Bunun üçün isə Nəzarət qurumlarının qarşısında qoyulan vəzifələrin yerinə yetirməyə imkan verən maliyyə təminatı olmalıdır, hətta milli büdcə ilə bağlı sərəncam verən orqana özünə lazımi maliyyə vəsaitinin ödənilməsi üçün sorğu göndərə bilməlidir və özü ayrıca büdcəyə malik olmalıdır.

Parlament və hökumətlə münasibələr, nəzarət qaydaları

Lima Deklarasiyasının 8-ci və 9-cu maddələri nəzarət qurumunun parlament və hökumətlə qarşılıqlı əlaqələrini tənzimləyir. Nəzarət qurumları ölkə konstitusiyası və qanunvericiliyi ilə verilən yüksək səviyəli təşəbbüskarlıq və müstəqillik bu qurumların parlament ilə münasibətlərində də öz etibarlılığını saxlamalıdır. Yəni bəzi hallarda nəzarət qurumlarının parlament tərəfindən təsis olunması onun müstəqilliyinə təsir etməməlidir. Bu qurumlar Hökumətlə münasibətlərdə qarşılıqlı təbəçilik prinsiplərinə əsaslanmamalı və onların istənilən rəyi hökumətin heç bir əməllərinə haqq qazandırmamalıdır. Nəzarət qurumları öz növbəsində idarə etmə qurumlarının maliyyə menecment fəaliyyəti ilə əlaqəli olan bütün sənəd və qeydlərə çıxış imkanına sahib olmalı və yaxud onları yazılı yada şifahi şəkildə tələb edə bilməlidir. Qanunvericilik maliyyə nəzarəti qurumlarına tələb edilən sənədlərin ona hansı vaxt ərzində göndərilməli olduğunu da tənzimləməlidir. Nəzarətə məruz qalan orqan nəzarəti yerinə yetirən orqanın tapıntılarına qanunvericiliklə nəzərdə tutulan zaman müddəti ərzində reaksiya verməlidir və mənfi halların aradan qaldırılmasına

görə hansı tədbirlərin görüldüyünü bildirməlidir. Əks halda nəzarə qurumları hüquq-mühafizə orqanlarına müraciət edə bilərlər. İcbari xarakter daşıyan kənar nəzarət fəaliyyətindən başqa nəzarət qurumları icraedici və qanunverici orqanların öz istəyi ilə nəzərə alınması məcburi olmadan onların sənədlərinə ekspert rəyləri və məsləhətlər verə bilər. Nəzarət orqanları öz illik proqramını və nəzarət metodlarını özü müəyyən etməli və bu metodlar ən müasir elmi və texniki yeniliklərə arxalanmalıdır. -(<https://sai.gov.az/page/lima>)

Ali Audit İnstitutları minimum illik əsasda müntəzəm olaraq öz nəzarət hesabatlarını parlamentə və yaxud qanunla nəzərdə tutulmuş digər quruma təqdim etməlidir və bu hesabatlar ictimaiyyətə yayımlanmalıdır. İl boyu qarşıya çıxan ən mühüm böyük nöqsanlar isə hesabatlılıq müddətini gözləmədən operativ olaraq açıqlanmalıdır. İllik hesabatlar Ali audit institutlarının bütün nəzarət fəaliyyətini əhatə etməli və bu hesabatlılıq prinsipi ölkə qanunvericiliyinə müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir. Ali audit institutlarının hesabatlarında nəzarət faktlarının və tapıntılarının mahiyyətini, həmçinin onların qiymətləndirməsi obyektiv və aydın bir şəkildə ifadə edilməlidir. Hesabatlar asanlıqla başa düşülən şəkildə yazılmalıdır. Ali audit institutları fəaliyyətlər müddətləri boyu dövlət maliyyəindən istifadəni səmərəli etmək üçün hökumətlə qarşılıqlı əməkdaşlıq etməlidirlər. Ali audit institutları həm də öz fəaliyyətlərində və hesabatlılıq sistemlərində INTOSAI, Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası kimi (International Federation of Accountants) beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi müasir standartlardan və etik qaydalardan istifadə etməlidirlər.

III FƏSİL. RESPUBLİKAMIZDA BÜDCƏ TƏŞKİLATLARINDA DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN İNKİŞAF YOLLARI

3.1 Dövlət maliyyə nəzarətinin inkişafında onu həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi

Dövlət maliyyə sistemində effektivliyi təmin edən nəzarət fəaliyyəti, büdcə prosesinin vacib elementlərindən biridir. Büdcə prosesində müxtəlif mərhələrdə və komponentlərdə yoxlamaların aparılması konkret təsnifatlara bölünür.

Büdcə layihəsinin hazırlanması, müzakirəsi və təsdiqi mərhələsində “İlkin nəzarət” təşkil olunur. Bu nəzarət növü ilk baxışda abstrak görünən bu nəzarət forması, gerçəkdə çox vacib olan prosesin- büdcənin başqa-başqa sahələr və həmin sahələrdə tələb olunan vəsaitlər bir daha nəzərdən keçirilir və büdcə layihəsi hazırlanan zaman şişirdilmələrin qarşısı alınır. Çox böyük təəssüflə qeyd edək ki, Respublikamızda büdcə prosesinin bu mərhələsində nəzarət hələ də kifayət qədər effektiv şəkildə yerinə yetirilmir.

Cari və ya operativ nəzarət büdcəyə nəzarətin əsas formasıdır olmaqla nəzarət fəaliyyətinin bel sümüyüdür deyə bilərik. Büdcənin təyinatı üzrə doğru icrası dövlət və cəmiyyət üçün nə qədər vacibdirsə, bu prosesə nəzarətdə bir o qədər vacibdir. Büdcənin icrası fəaliyyəti çoxşaxəli və mürəkkəb bir proses olduğu üçün ona nəzarət etmək də zəhmət, bilik, bacarıq və bir çox hallarda siyasi iradə tələb edir. Respublikamızda büdcənin icrasına nəzarətin tam olaraq qənaətbəxş olduğunu demək doğru olmazdı, amma son illərdə Hesablama Palatası həyata keçirdiyi fəaliyyətlər nəzarət proseslərinin yaxşı yöndə inkişaf etdiyini deməyə imkan verir. - (İbadoğlu Q., Əhmədov İ., Ağayev R. və Aslanlı R., 2008)

Sonradan nəzarət əsas etibarlı ilə yekunlaşmış maliyyə ilinin büdcəsini və həyata keçirilmiş büdcə proseslərinin yoxlanılması ilə əlaqəlidir. Bu mərhələdə büdcənin layihəsi üzrə icrasının olub olmadığı, əgər arada fərqlər varsa yaranma səbəbləri və s. araşdırılır. Bu nəzarət növü növbəti ilin büdcə layihəsinin hazırlanmasında böyük rol oynayır.-(İbadoğlu Q., Əhmədov İ., Ağayev R. və Aslanlı R., 2008)

Dövlət maliyyə sistemində effektivliyi təmin edən nəzarət fəaliyyəti, büdcə prosesinin vacib elementlərindən biridir. Büdcə prosesində müxtəlif mərhələrdə və komponentlərdə yoxlamaların aparılması konkret təsnifatlara bölünür.

2020-ci ili dövrü kimi xarakterizə etsək müxtəlif iqtisadi, siyasi və sosial amillərin özlüyündə gücləndiyi bir dövr olaraq xarakterizə edə bilərik. Bu amillərin təsiriylə müşahidə olunan proseslər isə ümumilikdə aşağıdakı kimi sadalaya bilərik:

- Proteksionizm müstəvisində vacib iqtisadi mərkəzlər arasında qeyri-müəyyənliklərin davam etməsi səbəbilə qlobal tələb səviyyəsinin zəifləməsi;
- Azalan qlobal tələb kanalları fonunda neftin qiymətinin əhəmiyyətli azalması və hətta mənfə olması və bu azalmaya baxmayaraq, böyük neft ixracatçıları arasında qlobal neft bazarında əsas pay uğrunda mübarizənin artması;
- Çində başlanan və sürətlə yayılan, davam edən yeni növ COVID-19 infeksiyasını pandemiya elan edilməsi;
- Qlobal pandemiya ilə birlikdə karantin şərtlərinin mühüm iqtisadi indikatorların dinamikasında mənfə şok effekti yaratmaqla, bəzi iqtisadiyyatlarda ağır vəziyyətlə nəticələnməsi;
- Vaksinasıya prosesinin davam etməsinə baxmayaraq, pandemiya aspektindən qeyrimüəyyənliyin mövcud olması və yoxlumaların azalmaması və növbəti dalğa təhlükəsinin mövcud olması;
- Ötən ildə müşahidə olunmuş neqativ dinamikaların gecikmə effekti ilə növbəti illərdə də davam edəcəyi riskinin mövcudluğu.

Yuxarıda qeyd edilən, həm siyasi həm də iqtisadi amillər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların da tərtib etdikləri proqnozlara əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərmiş, beynəlxalq maliyyə institutlarının 2021-ci il üçün təqdim edilən və yenilənmiş proqnozları da bir-birindən fərqlənmişdir.

Pandemiya ilə əlaqədar dünya üzrə qeyri-müəyyənlik, iqtisadi çətinliklər və tibbi vəziyyətin müddətinin uzanaraq hələdə sürməsi aktivlərin yerləşdirilməsi tərəfdən də mühüm önəmlik kəsb etmiş, aydın olmayan qlobal iqtisadi vəziyyət, həmçinin inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatları ilə bağlı görsənən tərəddüdlər

İqtisadiyyatla bağlı bir çox məsələlərin yenidən gözdən keçirilməsinə zərurət yaratdı.

Hakimiyyətin bölgüsü prinsipinə görə icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən maliyyə nəzarətinin reallaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır və ona görə yeni məzmun müəyyən edir. Maliyyə nəzarətini yerinə yetirən dövlət orqanları aşağıdakılar təşkil edir:

- Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası;
- Azərbaycan Respublikasının Maliyyə nazirliyi;
- İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti;
- Dövlət Gömrük Komitəsi;
- Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı;
- Auditorlar palatası

Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” Qanunu ölkədə büdcə sistemində quruluş, tərtib, layihələndirilmə, büdcənin qəbulu və icrası ilə bağlı mərhələləri əhatə edir və bu yöndə tələbləri müəyyənləşdirir. Dövlət büdcəsinin layihəsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası 2021-ci ilin təqdim olunmuş məlumatları üzrə aşağıdakıları qeyd edir:

➤ “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən 2021-ci ilin dövlət büdcəsi layihəsi ilə əlaqədar təqdim edilmiş məlumatlarda büdcə sisteminin vahidliyi, bu sistemin bir parçası olan büdcələrin müstəqilliyi ilə bağlı təsbit olunmuş tələblər təmin edilmiş (Maddə 3),

➤ Azərbaycan Respublikası vahid büdcə təsnifatının tətbiq edilməsi ilə layihə tərtib edilmiş (Maddə 4),

➤ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondu və Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondu üzrə Növbəti il üçün vəsait nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, hər iki fond üzrə proqnozlaşdırılmış xərclərin miqdarı dövlət büdcəsi gəlirlərinin uyğun olaraq 5 faizdən və 2 faizdən az olmaqla (Maddə 6) nəzərdə tutulmuşdur. Bunu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 24 yanvar tarixli 23s №-li Sərəncamı ilə 2021-ci il dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibinə Azərbaycan Respublikası “Büdcə sistemi haqqında” Qanunu ilə

müəyyən olunmuş müddətdə başlanılmışdır ki, bu da həmin Qanunun 11.1-ci maddəsinin tələblərinə müvafiqdir və Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasına dövlət büdcəsi və icmal büdcənin layihəsini və icmal büdcənin göstəriciləri sonrakı üç il üçün Qanunun 11.15-ci maddəsinə müvafiq olaraq təqdim edilmişdir.

Hesablama Palatası bəzi əlavə informasiyaların cari ildə “Büdcə zərfi”nə daxil olunmasını müsbət qiymətləndirməklə qalmamış, beynəlxalq qabaqcıl təcrübəyə və dövlətin maliyyə idarəçiliyinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan metodologiyaya əsaslanaraq “Büdcə zərfi”dəki məlumatlılığının artırılması, şəffaflığın təmin olunması yönündə addımlar atılan addımların önəmini və bundan sonrada davam etməsinin əhəmiyyətliliyini vurğulayır.

Parlamentdə müzakirə olunan “Büdcə zərfi” ilə bağlı dünya səriştəsində əsasən iki şərt irəli sürülür ki bunlar aşağıdakılardır:

- hesabatlılıq və şəffaflığın təmin olunması məqsədilə zərfin əlçatan olması təmin edilməli;

- büdcə ilə birlikdə təqdim olunan sənədlərin geniş “çeşidli” və yüksək ictimai faydalılığı olmalıdır. Beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan müasir nümunələrə əsaslanan metodologiyayı əsas götürülməklə, “Büdcə zərfi”nin əlçatanlığının və informasiya çeşidinin artırılması məqsədilə qeyd olunan istiqamətlər üzrə addımların atılması bu şərtlərin həyata keçməsinə töfhə vermiş olar.

1. makroçərçivə və büdcə proqnozlaşdırmasının qanuniliyi ilə bağlı lazımı informasiya və sənədlərin zərflə daxil olunması;

2. Makroproqnozların xərclər metodunun əsasında tərtib olunması;

3. Əvvəlki dövrlərdə verilən proqnozlarla müqayisə zamanı yaranan fərqlər və qarşıdakı dövrlər üzrə proqnozlardakı fərqlər barəsində məlumat verilməsi;

4. Monetar, real, fiskal və xarici sektorlar üzrə ikitərəfli əlaqələrin göstərilməsi;

5. Büdcə parametrlərinin (büdcə kəsiri və borc, investisiya layihələri, vergi daxilolmaları) həqiqi dəyərinin hesablanması (diskontlaşdırmasının) aparılması;

6. “Büdcə zərfi”nə, “Vergi xərcləri büdcəsi” sənədinin daxil edilməsi;

7. Dövlət borcu barədə ətraflı informasiyaların verilməsi;
8. Dövlətin aktivləri və passivləri ilə əlaqəli ortamüddətli dövr üçün balans göstəricilərinin təqdim olunması

3.2 Bütçə təşkilatlarında dövlət maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması

Bütçə təşkilatları öz maliyyə fəaliyyətinin və ümumi olaraq bütçə prosesinin keyfiyyətli formada yerinə yetirilməsi kimi xüsusi və həm də ümumi vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün ümumi dövlət, nazirlik, qeyri-bütçə fondları üzərində effektiv maliyyə nəzarəti funksiyasının reallaşmasının səmərəli mexanizmlərinin formalaşması günümüzün əsas tələblərindəndir.

Buna bağlı olaraq, dövlət maliyyə nəzarəti, hər şeydən öncə bütçə vəsaitlərinin idarə olunması, onların istifadəsinin səmərəliliyi haqqında obyektiv məlumatın təqdim olunması məqsədilə cəmiyyətin maraqlarına müvafiq aparılır, yəni ona dövlət tərəfindən sosial-iqtisadi inkişafın mövcud şəraitində seçilən bütçə siyasətinin reallaşdırılmasının müstəqil qiymətləndirilməsi həvalə olunur.

2021-ci il ərzində bütçə-vergi siyasətinə görə aşağıdakı tədbirləri reallaşdırılmaq nəzərdə tutulur:

Gəlirlər üzrə əsas hədəflər bunlardır;

- 1) İqtisadiyyatın qeyri-neft gəlirlərinin artırılması məqsədilə bütçənin neft sektorundan asılılığının azaldılması 2021-ci ildə də davam edəcəkdir. Bunun əsasında qeyri-neft sektorunda fəaliyyətdə olan ödəyicilərin neft sektorunda meydana çıxan şoklardan təsirlərin ən aza salınması, qeyri-neft sektorunda ixrac nomenklaturası və coğrafiyasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin artırılması, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, kölgə iqtisadiyyatının səviyyəsinin azaldılmasına yönəlmiş tədbirlərin icrası davam edilməsi əsas məqsədlərdəndir. Önümüzdəki ildə bütçə daxilolmalarının 45.8 faizinin qeyri-neft sektorundan daxilolmaların təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. Qeyri-neft sektorundan daxilolmaların 48.7 faizini və yaxud 5674.0 milyon

manatını vergi orqanlarından daxilolmaların payı, 33.5 faizni və yaxud 3900.0 milyon. manatını gömrük orqanlarının xətti ilə daxilolmalar payı, 7.6 faizini və yaxud 880.0 milyon manatını Dövlət borcundan və yaxud zəmanəti üzrə öhdəliklərin Təminat Fondundan transfertlər, 2.1 faizi və yaxud 250.0 milyon manatı Mərkəzi Bank əldə mənfəətdən ayırmalar, 8.1 faizi və yaxud 947.0 milyon manatı sair gəlirlər təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. – (<https://sai.gov.az/rej/70>)

2) Vergi daxilolmalarının artırılmasının hesabına kölgə iqtisadiyyatının azaldılması, dövlətin büdcəsinə daxilolmalar üzrə vahid nəzarət mexanizmin tətbiqinin genişlənməsinin, daha mütərəqqi korporativ idarəetmə üsullarının dövlət müəssisələrində tətbiqinin, şəfaflığın vergi inzibətçılığı sahəsində təmin edilməsinin, maliyyə öhdəliklərinin tam həcmdə və vaxtında ödənilməsinin təmin edilməsinin, vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında qarşılıqlı etimada əsaslanan münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinin, həmçinin vergi borclarının ödənilməsinin istiqamətində əlverişli şəraitinin yaradılmasının 2021-ci il yığımların əhəmiyyətli artımına səbəb olması proqnozlaşdırılır.

3) Növbəti ildə rəqəmsal ödənişlərin institusional mühitin daha da yaxşılaşdırılması, elektron ticarətin sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, ödəniş alətləri və nağdsız hesablaşmadan istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

4) Növbəti il sərmayəçilərə əlverişli şəraitin yaradılması və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin stimullaşdırılmasında xüsusi önəm veriləcəkdir.

Xərclər üzrə hədəflər;

1) Dövlətin büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulmuş dövlətin proqramlarının, dövlətin büdcəsi xərclərinin sosial yönümlülüğün təmin edilməsinin, vətədbirlərin maliyyələşdirilməsi 2021-ci il büdcə xərclərinin mühüm istiqamətlərindən olacaqdır. 2021-ci ildə dövlət büdcəsinin sosial yönümlü xərcləri (büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatına uyğun olaraq pensiya və müavinətlər, əməyin ödənilməsi, dərman, sargı ləvazimatları, ərzaq məhsullarının alınması xərclərinin cəmi) 11111.9 mln. manat məbləğində müəyyənləşdirilmişdir ki, bu da

2021-ci il 2020-ci illə müqayisədə 563.8 milyom manat və ya 5.3 faiz çoxdur.

2) Səhiyyə sahəsində mövcud çağırışlar nəzərə alınmaqla, əhalinin sağlamlığının etibarlı şəkildə qorunması məqsəd ilə sözügedən sahə üzrə ənənəvi dövlətin proqramlarının icrası ilə yanaşı sanitar-epidemioloji vəziyyətinin nəzarətdə saxlanılmasına yönəlmiş müvafiq tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə xüsusi diqqət veriləcəkdir. Belə ki, koronavirus infeksiyası ilə mübarizə tədbirlərində tibb işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinin, virusun yayılmasının qarşısının alınmasının və virusla mübarizənin gücləndirilməsi məqsədi ilə zəruri tibbi avadanlığının və digər tibbi vasitələrinin tədarükünün həyata keçirilməsinin, virusa yoluxmuş xəstələrin müalicəsinin səmərəli təşkili məqsədi ilə modul tipli xəstəxanaların ölkənin müvafiq bölgələrində quraşdırılması, həmçinin sanitar-epidemioloji vəziyyətə nəzarətin təkmilləşdirilməsinin və virusa yoluxmuş və onlarla təmasda olan şəxslərin monitorinqinin aparılması üçün rayon və şəhər qiqiyena və epidemiologiya mərkəzlərinin maddi-texniki vəziyyətinin gücləndirilməsinin istiqamətində müvafiq tədbirlərinin həyata keçirilməsinin davam etdirilməsi, həmçinin peyvənd vasitələrinin alınması nəzərdə tutulmuşdur. Koronavirus(COVID-19) infeksiyasının qarşısının alınması üçün bu prosesdə iştirak edən tibb işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə dövlətin tibb müəssisələrində, habelə təsərrüfathesablı və özəl tibbin müəssisələrində çalışanların əməkhaqlarının aylıq vəzifə (tarif) maaşlarına (3–5 misli miqdarında) müddətli əlavələrin ödəniş edilməsi üçün 2021-ci ilin dövlətin büdcəsində müvafiq məbləğdə vəsait müəyyənəndirilmişdir. Növbəti il infeksiyaya yoluxması ehtimal olunan şəxslərin karantin nəzarətinə götürülməsinin, infeksiyaya yoluxan xəstələrin müalicəsinin səmərəli təşkili məqsədi ilə modul tipli xəstəxanaların ölkənin müvafiq bölgələrində quraşdırılmış və stasionar müalicə tədbirlərinə özünümaliyyələşdirmə prinsiplə fəaliyyət göstərən tam təsərrüfathesablı tibb müəssisələrinin cəlb edilməsi işləri 2021-ci ilində də davam etdiriləcəkdir.

3) İşğaldan azad olunan ərazilərə böyük qayıdışın təmin edilməsi, kənd və şəhərlərin yenidən qurulması və bərpa, müasir infrastrukturların həmin ərazilərdə yaradılması (təbii qaz, elektrik enerjisi, rabitə, su, yol, təhsil, səhiyyə, mənzil-

kommunal, mədəniyyət və digər zəruri infrastrukturlarını və mədəni-tarixi abidələrin yenidənqurulması və bərpası)müharibə əlillərinin,şəhid ailələrinin və bu kateqoriyadan olan müharibə iştirakçılarının sosial müdafiəsinin daha çox gücləndirilməsi üçün maliyyə təminatının yaradılmasının ortamüddətli dövrdə büdcənin xərclərinin prioritet istiqamətlərindəndir və 2021-ci ildə dövlətin büdcəsindən 2.2 mlyrd. manat vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulub. Su və ərzaq təhlükəsizliyin təmin edilməsilə əlaqədar, kəndlərin təsərrüfatının aparıcı sahələrin inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq təşviq mexanizmləri formalaşdırılacaq, su ehtiyatlarının, kəndin təsərrüfatının inkişafı üçün dayanıqlı su təchizatın yaradılması, həmçinin suyun paylanması, qənaətli sərfiyyatını təmin edən məqsədi ilə layihələrin maliyyələşdirilməsi həyata keçiriləcək. –(<https://sai.gov.az/rej/70>)

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aqrar sahəsində aparılan islahat tədbirlərinə uyğun olaraq yeni torpaqların əkin dövrüyyəsinə cəlb edilməsilə bağlı tələb olunan əlavə xərclərdə nəzərə alınmaqla Azərbaycanın Respublikasında ərzağın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün 475.7 mln. manat vəsait müəyyənləşdirilir ki, bu da 2021-ci il 2020-ci illə müqayisədə 65.0 mln manat və yaxud 15.8 faiz çoxdur. –(https://sai.gov.az/files/Rej_2021_final.pdf)

Ölkənin ərazisində mövcud olan suyun səmərəli istifadənin təmin edilməsinin, su itkilərinin azaldılmasının, su təsərrüfatının idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinin, fermerlərin suvarma suyu ilə təchizatın yaxşılaşdırılmasının, kəndlərdə təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı yeni torpağın sahələrinin əkinin dövrüyyəsinə daxil edilməsi, suvarma subartezian quyularının saxlanması, suvarma sahələrinin genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı yeni torpaq sahələrinin əkin dövrüyyəsinə daxil edilməsi, suvarma sahələrinin genişləndirilməsi, suvarma subartezian quyularının saxlanması və qazılması və digər meliorasiya tədbirlərinin maliyyə təminatı üçün 2021-ci il dövlətin büdcəsində Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə 405.8 mln. manat vəsait yönləndiriləcəkdir. –(https://sai.gov.az/files/Rej_2021_final.pdf)

Əhalinin mənzilə olan tələbatının ödənilməsinin məqsədi ilə güzəştli ipotekanın kreditlərinin verilməsinin və sosial mənzillərin tikintisi, həmçinin şəhid

və əlil ailələri üçün evlərinin tikintisi üçün müvafiq vəsaitin ayrılması müəyyənləşdirilmişdir. Əhalinin mənzilə olan tələbatın ödənilməsi və məişət şəraitin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə güzəştli ipoteka kreditlərin verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Kredit və İpoteka Zəmanət Fonduna 87.5 mln. manat (güzəştli ipoteka kreditlərin verilməsi üçün 81.0 mln. manat, sahibkarların tərəfindən manatla alınan kreditlərə hesablanmış faizlərə görə subsidiya verilməsi üçün 6.5 mln manat), “Azərbaycan Respublikasının Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyi” publik hüquqi şəxsə 73.1 mln manat vəsait yönləndiriləcəkdir.

5) Xüsusi müdafiə xarakterli olan tədbir və layihələr üçün maliyyə təminatının yaradılmasının, ölkənin müdafiə qabiliyyətin və təhlükəsizliyini təmin edilməsi 2021-ci ildə də davam edəcəkdir. Ölkənin müdafiə potensialının gücləndirilməsinin və silahlı qüvvələrinin maddi-texniki təminatının daha çox yaxşılaşdırılması məqsədi ilə dövlətin büdcəsinin əsaslı xərclərindən xüsusi müdafiə təyinatlı tədbirlər və lahiyələrin maliyyə təminatı üçün 2100.0 mln. manat, 2021ci il 2020-ci illə müqayisədə 500.0 mln. manat və ya 31.3 faiz çox vəsait nəzərdə tutulmuşdur. Növbəti il büdcə-vergi siyasətin tərkibində gəlirlər üzrə xüsusi istiqamətlər, əsasən, sonuncu illərdə olduğu kimi qəbul edilib, eyni zamanda, əvvəlki illərdə də olduğu kimi, həmçinin 2021-ci il üçün də dövlətin büdcəsinin gəlirləri üzrə hədəf göstəricilərini də özündə saxlayan çoxaspektli göstəricilər sistemi proqnozlaşdırılmışdır. Azərbaycanın Respublikasının 2021-ci il üçün “Büdcənin zərfi”ndə büdcə-vergi siyasətinin tərkibindəki gəlirlər üzrə siyasətinin xüsusi istiqamətləri əsasən iqtisadiyyatın qeyri-neft gəlirlərin artırılmasıyla bağlı, eyni zamanda da qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən ödəyicilər neftin sektorunda baş verən şoklardan asılılığın minimuma salınması, qeyri-neft ixracının nomenklaturasının və coğrafiyasının genişləndirilməsi, iqtisadiyyat diversifikasiyası, kölgə iqtisadiyyatın səviyyəsinin azaldılması, vergi inzibətçiliğin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlərin icrasına davam etdirilməsinin və s. bunun kimi tədbirləri əhatə edir. “Büdcənin zərfi”ndə habelə, elektronun ticarət sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin, rəqəmsal ödənişlərin institusional mühitinin daha çox yaxşılaşdırılmasının, ödəniş alətlərindən istifadə və nağdsız hesablaşmanın

səviyyəsinin yüksəldilməsi, həmçinin də dövlətin əmlakının özəlləşdirilməsinin stimullaşdırılmasının və sərmayəçilərə daha çox əlverişli şəraitin yaradılmasının məsələlərinə xüsusi diqqət veriləcəyi müəyyənləşdirilmişdir. Bundan əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2021-ci ildə də dövlətin büdcəsinin gəlirləri üzrə siyasətin reallaşdırılmasının konkret tədbirlər kimi deyil, qeyd edilmiş ümumi istiqamətlər kimi, eyni zamanda da bu sahədə qısa müddətli hədəflərin kəmiyyət göstəricilərini müəyyənləşdirilməklə inzibatçılığın təkmilləşdirilməsiylə əlaqədar hər hansı dövlətin proqramları ya da inzibatçı qurumlarının daxili işin planları qəbul edilməmişdir. Bu cür vəziyyət hesabat illərin nəticələri üzrə nəzərdə tutulan hədəflərə hansı səviyyədə nail olunmasının qiymətləndirilməsində çətinlikləri yaratmaqla səlahiyyətli inzibatçı qurumlarının funksional fəaliyyətin inkişafı səviyyəsinin diaqnostik meyarların müəyyən olunmasını göstərir. Hesablamanın Palatası 2021-ci ilin “Büdcənin zərfi”ndə verginin orqanları xəttiylə qeyri-neft sektorundan büdcənin daxilolmaları üzrə təklif edilən proqnozun yığılmasının optimist ssenarisin iqtisadi qapanmalarının tətbiq olunmayacağı şərti ilə bilavasitə sonrakı il ərzində iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi səviyyəsindən və investisiya qoyuluşlarının həcmindən asılı olacağı qənaətindədir. Dövlətin Vergi Xidmətinin sentyabr-yanvar ayları üzrə hesabatlarına əsasən verginin ödəyicilərinin bütün öhdəlikləri üzrə ümumilikdə dövlətin büdcəsinə hesablanmış vəsait məbləği 2020-ci il 8996,9 milyon manat təşkil olunmuşdur ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 3,3 faizlik artım deməkdir. Həmçinin də dövlətin büdcəsinə hesablanmış öhdəliklərin həcmi qeyrineftin sektoru üzrə 8,0 faiz artsa da (7352,1 milyon manata qarşı 7938,3 milyon manat), neft sektoru üzrə 22,1 faiz azalmışdır (1358,0 milyon manata qarşı 1058,6 milyon manat) ki, bu da qeyd edilən ümumi artımın qeyri-neft sektorunun hesabına əldə olunduğu müəyyən olunmuşdur. –

(https://sai.gov.az/files/Rey_2021_final.pdf)

Tədiyə növləri səviyyəsində dövlətin büdcəsinə hesablanmış öhdəliklərin əlavə dəyər vergisi, sadələşdirilmiş vergi, torpaq vergisi, yol vergisi və s daxilolmalar (əsasən Azərbaycanın Respublikasında istehsal olunan və qiymətləri tənzimlənən məhsullarının kontrakt (satış) qiymətiylə (ixracın xərcləri çıxılmaqla) ölkədaxili

topdansatış qiymətinin arasındakı fərqdən yığımlardan ibarətdir) azalsa da, fiziki şəxslərin mənfəət vergisi, gəlir vergisi, aksizlər, əmlak vergisi və mədən vergisi üzrə artmışdır. Vergi orqanlarının xətti ilə dövlətin büdcəsinə təmin edilən gəlirlərin cari ildəki ərzində artım meyilləri qeyri-neft sektoru üzrə müəyyən olunur ki, bu da meyillərin davam etməsi ilə axırınadək illik düzəldilmiş proqnozdan (5400,0 milyon manat) təxminən 250,0-300,0 milyon manat daha çox məbləğdə vəsaitin dövlətin büdcəsinə toplanılacağına, 2021-ci il üçün 5674,0 milyon manat məbləğində təklif edilən proqnozun isə artıqlamasıyla reallaşdırılacağına ehtimal etməyə imkan verir. Başqa tərəfdən, qeyri-neft ÜDM-in artım templərinə və həcminə adekvat yığım potensialının mövcud olmasının şəraitində qeyri-neftin sektoru üzrə 2020-ci il 10 yanvar tarixə dövlətin büdcəsinə olan artıqödəmənin (2466,8 milyon manat) borcun məbləğini (1503,2 milyon manat) üstələmək ilə illik proqnozlara qarşı yüksək nisbətlərdə olması, koronavirusun yayılmasının qarşısının alınması çərçivəsində real sektorun fəaliyyətində məhdudiyətlərinin tətbiqinin, habelə Ermənistan Respublikasının təcavüzün aktlarının qarşısının alınması və müzəffər ordumuz tərəfindən Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə həyata keçirilən, dünya hərbi tarixinə yazılmış əks hücumun əməliyyatları nəticəsində işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsi ilə əlaqədar olaraq irimiqyaslı tədbirlərin daxilolma potensialının reallaşmasına müəyyən təsirlərinin də qaçınılmaz olması mütləq nəzərə alınmalıdır. Gömrüyün ödənişlərinə cəlb olunan idxal həcmi müşahidə olunan cari ildə azalma meyillərinin növbəti ilin ərzində əks istiqamətdə inkişaf olunaraq artımla əvəzlənməsinin 2021-ci il üçün nəzərdə tutulan proqnoz artıqlamasıyla yığılması üçün münbit şərait yaradıla bilər. Ümumilikdə isə gömrüyün ödənişləri bazasının azalmasının şəraitində potensialın maksimum səfərbər olunmasıyla yığım prosesinin təkmilləşdirilməsinin, elektronun informasiya sistemində xarici ticarət iştirakçıların dövlətin büdcəsi ilə hesablaşmaların uçotun aparılmasında “şəxsi hesabın və rəqəsi” prinsipinin tətbiq edilməsi, həmçinin borc və artıqödəmə məbləğlərinin, gömrüyün ödənişlərinin (şəxslərin ödənişlərini həyata keçirən) gömrüyün bəyannamələrinə uyğun uçotun təşkil olunması daha çox aktuallaşsa da, həmin sahədə hələ də praktiki işlər

tamamlanmamışdır. Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə təmin edilən daxilolmaların 2020-ci il oktyabr yanvar aylarındakı göstəriciləri il sonunadək təxminən 3923,6 milyon manat vəsaitin dövlətin büdcəsinə toplanılacağını deməyə imkan verir ki, bu da cari il düzəldilmiş proqnozundan 93,6 milyon manat daha çox olmaqla 2021-ci il üçün təklif edilən proqnozla eyni səviyyədədir. Gömrüyün ödənişlərinə cəlb olunan idxal həcmi cari ildə müəyyən olunan azalma meyillərin növbəti il ərzində əksi istiqamətdə inkişaf edərək artım ilə əvəzlənməsinin 2021-ci il üçün nəzərdə tutulan proqnozla artırılmasıyla yığılması üçün münbit şərait yaradıla bilər. Ümumiyyətlə isə gömrüyün ödənişləri bazasının azalması şəraitində potensialının maksimum səfərbər olunmasıyla yığım prosesinin təkmilləşdirilməsinin, elektronun informasiya sistemində xarici ticarət iştirakçıların dövlətin büdcəsi ilə hesablaşmaların uçotunun aparılmasında “şəxsi hesabın vəərəqəsi” prinsipinin tətbiq edilməsi, o cümlədən artıqödəmə və borc məbləğlərinin, gömrüyün ödənişlərinin (şəxslərin ödənişlərini həyata keçirən) gömrük bəyannamələrinə uyğun olaraq uçotun təşkil olunması daha çox aktuallaşsa belə, bu sahədə praktiki işlər hələ tamamlanmayıbdır. Dövlət Gömrük Komitəsinin xəttiylə təmin edilən daxilolmaların 2020-ci ilin oktyabryanvar aylarındakı göstəriciləri ilin axırınadək təxminən 3923,6 milyon manat vəsaitin dövlətin büdcəsinə toplanılacağını deməyə imkan verir ki, bu da bu ilin düzəldilmiş proqnozundan 93,6 milyon manat daha çox olmaqla 2021-ci il üçün təklif edilən proqnozla həmin səviyyədədir Hesablamanın Palatası əsas təsiredici amillər üzrə davranışının təhlilinə əsaslanmaqla verginin gəlirlərinin tərkibində 3 tədiyə növünün üzrə gəlirlərin proqnoz göstəricilərin artırılması üçün potensialının olması qənaətinədir. 2019-cu il müvafiq dövrüylə müqayisədə cari ilin noyabr-yanvar aylarında ölkənin əhalisinin nominal gəlirlərinin 1,3faiz azalaraq 50173,1 milyon manat, əhalinin hər bir nəfərinə düşən nominal gəlirlərinin isə 2,0 azalaraq 5028,8 azn təşkil etməsinə baxmayaraq, ölkənin iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərinin orta aylıq nominal əmək haqqı məbləğinin oktyabr- yanvar aylarında 14,7 faiz artaraq 704,5 azn təşkil etməsi, həmçinin də pandemiyanın iqtisadiyyata mənfi təsirlərin azaldılması, əhalinin sosial rifahın qorunması və iqtisadi inkişafın davamlılığın təmin olunması

üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərinin 2020-ci illə arasında müqayisədə 2021-ci ildə makroiqtisadi şəraiti daha da əlverişli edəcəyi şərti ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə proqnozlarının artıqlaması ilə yerinə yetiriləcəyini müəyyənləşdirmək olar. Həmçinin də iqtisadi qapanmaların tətbiq edilməməsi və cari il üçün nəzərdə tutulmuş güzəştlərin müddətin uzadılmaması şərti ilə torpaq üzrə 2021-ci il üçün 45,0 milyon manat məbləğində təklif olunan proqnozunun artıqlamasıyla yerinə yetiriləcəyini də müəyyən etmək olar. Artıq belə ki, neçə ildir ki, vergitutmanın bazasını əhəmiyyətli səviyyədə genişləndirən Azərbaycan Respublikasının Verginin Məcəlləsinin 207.1.3-cü maddəsinin (yalnız hüquqi və fiziki şəxslərinin istifadəsinə verilməmiş dövlətə məxsus torpaqlar torpaqın vergisindən azadolmalara şamil edilir) və 206.1-ci maddəsinin (təyinatının üzrə istifadə olunmayan kənd təsərrüfatı torpaqların yüksək dərəcə ilə torpaqın vergisinə cəlb edilməsi) tələblərin yerinə yetirilməsi çərçivəsində aidiyyəti dövlətin qurumlarının inzibatçılığının gücləndirilməsi torpaqın vergisi üzrə cari ilin ilkin proqnozunun səviyyəsində (45,0 milyon manat) təklif edilən proqnozun yenidən hesablanaraq artırılmasına imkan verir. Həmçinin də, hüquqi şəxslərin əmlakın vergisinin 2020-ci ilin ilki proqnozu səviyyəsində (211,0 milyon manat) təklif edilməsi sonrakı ildə tikilməkdə olan əsas fondların, həmçinin alınan əsas vəsaitlərin istismara qəbulunda artımlarının gözlənilməməsi anlamında olur ki, bu da 2019-cu ildə əmlakın vergisinin 212,6 milyon manat məbləğində icra edilməsi və ölkə üzrə investisiya qoyuluşların həcmi ilə uyğunluq təşkil etmir. Dövlətin büdcəsinin verginin gəlirləri nəzərə alınmadan başqa gəlirlərində artım müəyyənləşdirilmiş, həmin gəlirlərin strukturunda bundan əvvəlki illər ilə müqayisədə ilk dəfə olaraq Mərkəzi Bankın mənfəətindən Dövlət borcu və zəmanəti və ayırmalar üzrə öhdəliklərin Təminat Fondundan transfert məbləğləri nəzərdə tutulub. “Azərbaycanın Respublikasının 2021-ci il dövlətin büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə əsasən dövlətin büdcəsinin ümumi gəlirlərinin 61,2 faizini təşkil edən digər gəlirlər üzrə proqnoz 15561,0 milyon manat məbləğində nəzərdə tutulub ki, bu da 2019-cu ilin icrası və 2020-ci ilin müvafiq göstəricisiylə müqayisədə, uyğun olaraq 1754,8 və ya 12,7 faiz və 1187,0 milyon

manat və ya 8,3 faiz çoxdur. Bunuda qeyd etmək olar ki, son illərdə ilkk dəfə olaraq 2021-ci il dövlətin büdcəsi gəlirlərində 250,0 milyon manat məbləğində Mərkəzi Bankının mənfəətindən ayrımlar nəzərdə tutulmuş. Bu, cəmi digər gəlirlərin 1,6 faizinə bərabərdir. Təqdim olunan layihədə, eyni zamanda, ilk dəfə olaraq Dövlət zəmanəti və borcu üzrə öhdəliklərin Təminat Fondundan dövlətin büdcəsinə digər gəlir üzrə nəzərdə tutulan cəmi məbləğin 5,7 faizinə bərabər olmaqla 880,0 milyon manat məbləğində transfert müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd edilən transfert məbləği bu ildə Mərkəzi Bankın 54 mənfəətin sərbəst qalığından Fonda ödənilmiş 1,0 milyard manat vəsait hesabına formalaşmışdır. Büdcədən verilən kreditlər üzrə daxilolmaların sonuncu illərdə icra səviyyəsinə əsaslanaraq Hesablamanın Palatası bu istiqamətdə proqnozlaşdırılan vəsaitin tam məbləğdə büdcəyə daxil olmasının xüsusi nəzarət çərçivəsində mümkün olmasının qənaətindədir. Təqdim edilmiş izahat məlumatlarına əsasən büdcədən verilən kreditlər üzrə daxilolmaların 44,8 milyon manat nəzərdə tutulmasına baxmayaraq büdcənin gəlirlərinin təsnifatında yalnız həmin mənbə üzrə faiz daxilolmaları qeyd olunmuş (11264,0 min manat) əsas məbləğ isə sair daxilolmalar mənbəyinə aid edilmişdir. Qeyd edilmiş və büdcədən verilmiş kreditlərin konkret müqavilə əsasında verildiyini nəzərə alaraq verilən kreditlərinin müqaviləyə uyğun vaxtında geri qaytarılmasına nəzarət edilməsi məqsədi ilə büdcənin gəlirlərinin təsnifatında yalnız faizin daxilolmalarının deyil, əsas məbləğin də geri qaytarılmasını əks etdirən müxtəlif düzəlişlərinin edilməsini məqsəduyğun hesab edilir. Büdcədən verilən kreditlər üzrə faiz daxilolmaları 2021-ci il dövlətin büdcəsinin layihəsində 11264,0 min azn məbləğində nəzərdə tutulubdur. Bu isə 2019-cu il müvafiq icra göstəricisindən 10270,6 min azn və ya 11,3 dəfə, 2020-ci il proqnoz göstəricisindən isə 10548,0 min azn və ya 15,7 dəfə daha çoxdur. Həmin vəsaitinin ödənilməsi Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC və “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” tərəfindən həyata keçirilir. Təqdim olunan məlumatlara əsasən, bu mənbə üzrə bu ilin 10 ayı üzrə 607,0 min azn məbləğində daxilolma nəzərdə tutulan, faktiki icra 15468,0 min azn və ya müəyyən olunan illik proqnozun tam həcmi təşkil olunmuşdur ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq dövrüylə müqayisədə 14603,0 min azn və ya 17,8 dəfə daha çox olmuşdur. Hesablama

Palatası bu ilin ötən dövründə icra göstəricilərini və mövcud potensialının tam istifadə edilmədiyini nəzərə alaraq dövlətin əmlakının icarəyə verilməsindən daxilolmalar üzrə gəlirlərinin artırılmasının imkanlarının olması qənaətindədir. Dövlətin əmlakının (Dövlətin əmlakının, özəlləşdirilən dövlətin müəssisə və obyektlərin altındakı torpaqların) icarəyə verilməsindən daxilolmalar 2021-ci il dövlətin büdcəsi layihəsində 11000,0 min azn məbləğində nəzərə alınmışdır ki, bu da 2019-cu il icrası ilə müqayisədə 440,3 min azn və ya 3,8 faiz az, 2020-ci il proqnoz göstəricisindən isə 3000,0 min azn və ya 37,5 faiz çoxdur. 56 Bu mənbədən daxilolmalar üzrə bu ilin on aylıq proqnoz göstəricisinin artıqlamasıyla icrası özəlləşdirilən dövlətin müəssisə və obyektlərinin altındakı torpaqlarının icarəyə verilməsindən icarə haqqı məbləğlərin 5140,0 min azn proqnoza qarşı 7285,0 min azn, yəni 2145,0 min azn və ya 41,7 faiz çox toplanması ilə əlaqədardır. İqtisadiyyatın Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidmətindən daxil olan məlumatlara əsasən 10 yanvar 2020-ci ilin tarixinə Xidmətin sərəncamında ümumi sahəsi 4558,8 min m² olan 10100 ədəd qeyri-yaşayış təyinatlı bina hissələri və bina mövcud edilmişdir ki, bundan ümumi sahəsi 280, min m² olan 1501-i (14,9 faizi) icarəyə verilib, icarə haqlarının isə müvafiq olaraq həmin sahələr üzrə hesablanıbdır. Eyni zamanda, 10 yanvar 2020-ci il tarixə Xidmətinin sərəncamında icarə müqaviləsi olan 749 ədəd, sahəsi 10194,77 min m² təşkil edən torpağın sahələri mövcud olunub. Hesablama Palatası cari il üçün dövlətin büdcəsinin xərclərinin və gəlirlərinin icra səviyyəsinin müəyyən olunan səviyyədən müxtəlif olacağı və həmin səbəbdən də vahid xəzinə hesabın sərbəst qalığının məbləğinin daha da çox olacağı müəyyənləşdirilir. Vahid xəzinə hesabının sərbəst qalığın idarəetməyə verilməsindən daxilolmalar 2021-ci il dövlətin büdcəsinin gəlirlərinin layihəsində 5670,0 min azn nəzərdə tutulub ki, bu 2019-cu il müvafiq icra göstəricisindən 4545,9 min azn və ya 5,0 dəfə çoxdur, 2020-ci il proqnoz göstəricisindən isə 29330,0 min azn və ya 6,2 dəfə azdır. Bu ilin on ayında vahid xəzinənin hesabının sərbəst qalıq vəsaitlərin idarəetməyə verilməsindən dövlətin büdcəsinə 20513,0 min azn vəsait daxil olmuşdur ki, bu da 2020- ci ilin nəzərdə tutulmuş illik məbləğin (35000,0 min azn) 58,6 faizini, 10 aylıq proqnozdan isə (29677,0 min azn) 9164,0 min azn az

olmaqla 69,1 faizini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Hesablama Palatası yaşadığımız pandemiyanın şəraitində tətbiq olunan xüsusi karantin rejiminin tələblərin icrası nəticəsində dövlətin büdcəsi xərclərinin 2020-ci ilin axırına nisbətən aşağı səviyyədə icra olunacağı qənaətindədir. Yəni beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, ilin axırında vahid xəzinə hesabının qalığının icra olunmamış artıqlaması ilə icra olunmuş gəlirlər və xərclər hesabına təqribən 900,0 milyon manatdan çox olacağını qeyd oluna bilər. Diqqətə çatdırılmalıdır ki, 2020-ci il əvvəlinə qalıq 2342,2 milyon manat təşkil etmişdir. Təqdim edilən tərəfimizdən aparılan təhlillərə və məlumatlara əsasən qeyd etmək olar ki, bu ilin dekabr ayının 1-i tarixinə qalıq vəsaitin 3,1 milyard manat, kəsrin maliyyələşdirmə mənbələrinin üzrə ilin axırına gözlənilən daxilolmaların isə təqribən (özəlləşdirmə 25,0 milyon manat, xaricdən cəlb edilən kreditlər 951,0 milyon manat, daxili borclanma 290,0 mln. manat) 1,2 mlyd. manat olmasını və təqdim olunan layihəyə əsasən büdcənin kəsirinin bağlanması üçün 3368,2 milyon. manat vəsaitinin tələb olunduğunu nəzərə alaraq $(3067,0+25,0+951,0+290-3368,2=964,8$ milyon manat) qalıq vəsaitinin 900,0 milyon. manatdan artıq olması qənaətini demək olar. Hesablama Palatası Təminat Fondu qarşısında yaranan öhdəliklər üzrə qalıq məbləğlərin kifayət qədər böyük həcmli olmasının nəzərə alaraq Fondun daxilolmalarına birbaşa təsir etmək ilə Fondun likvid aktivlərin azalmasına təsir göstərəcəyi qənaətindədir. Dövlətin zəmanətli kreditlərin ödənişində problemlərinin yaranması halında bu ödənişlərin Təminat Fondu hesabına təmin olunması imkanlarını məhdudlaşdırmaqla gələcəkdə Fondun özün funksiyalarını yerinə yetirmək imkanının olmaması, böyük həcmli dövlətin zəmanətli kreditlərə xidmət olunması yükünün dövlətin büdcəsinin üzərinə düşmə ehtimalının daha da çox artmasını şərtləndirmişdir. Qeyd etmək olar ki, 2020-ci ilin doqquz ayı ərzində “Dövlətin borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklərin Təminat Fondu”nun gəlirləri ümumilikdə 89.63 milyon manat təşkil etmişdir ki, bundan 592.61 milyon manat dövlətin zəmanətinin verilməsi üçün əsas borc alandan alınan birdəfəlik əvəzsiz haqq, 16.56milyon manat Təminat Fonduna yığılan vəsaitinin idarə olunmasından əldə edilən gəlir, 36.3 milyon manat təkrar borc sazişləri və bərpa müqavilələri üzrə daxilolmalar 30.72 mlyn manat digər mənbələrdən (Serbiya

Respublikasından əsas faiz və borc ödənişləri) daxilolmalar üzrə olmuşdur. Həmçinin də, qeyd edilməlidir ki, 11 yanvar 2020-ci il tarixə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının sərbəst mənfəətindən Təminat Fonduna 1,0 milyard manat vəsait daxil olub. Yəni bələklə, qeyd edilən tarixə Təminat Fondunun vəsaitin qalığı (manat ekvivalentində) 2033,7 milyon. manat təşkil etmişdir ki, bunun da 765,0 milyon. manatı Dövlət Neft Fondunda idarəetmədə olmuşdur.-(<https://www.oilfund.az/report-and-statistics/recent-figures>)

Dövlət zəmanəti və borcu üzrə öhdəliklərinin Təminat Fondu tərəfindən ödənilən vəsaitlərin hər bir təşkilat üzrə qaytarılmasıyla bağlı Maliyyə Nazirliyinin tərəfindən təqdim edilən məlumatların təhlilindən müəyyən olunur ki, 2020-2024-cü illər üzrə dövlətin büdcəsinə bu müəssisələrdən daxilolmalar 2874,8 mln. manat, həmçinin də 2020-ci ildə 582.3 milyon manat, 2021-ci ildə 573,2 milyon. manat təşkil etməlidir. Dövlət borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklər Təminat Fondu tərəfindən ödənilən vəsaitlərin hər bir təşkilatı üzrə qaytarılması həcmi barədə məlumat, milyon manatla.

Cədvəl 2: Büdcədən ayrılmış subsidiyalar.

Təşkilatlar/İllər	2020	2021	2022	2023	2024	Cəmi
"Azəralüminium" ASC	36,9	36,0	35,1	34,2	33,3	175,5
"Azərbaycan Dəmir Yolları" QSC	26,1	43,3	59,4	76,9	76,2	281,9
"Azərbaycan Hava Yolları" QSC	152,8	328,6	314,7	300,8	286,9	1383,8
"Azərenerji" ASC	60,1	59,1	58,1	57,1	56,1	290,5
"Azərişiq" ASC	4,1	5,7	5,7	5,7	5,7	26,9
"Azəristiliktəchizat" ASC	4,8	4,8	4,8	4,7	4,7	23,8
"Azərkosmos" ASC	26,6	19,9	29,3	38,5	28,5	142,8
"Azərsu" ASC	0,0	0,0	0,0	0,0	9,9	9,9
ARDNŞ	31,3	42,7	41,8	41,0	12,3	169,1
"Azİntelekom" MMC	230,0	23,5	23,3	23,0	22,8	322,6
Gənclər və İdman Nazirliyi	9,6	9,6	9,6	9,6	9,6	48,0
Cəmi:	582,3	573,2	581,8	591,5	546,0	2874,8

Mənbə : <http://sai.gov.az> -Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hesablama Palatası tərəfindən reallaşdırılan nəzarət tədbirlərinin nəticələrinə əsasən qeyd etmək olar ki, 1 yanvar 2020-ci il tarixə on bir əsas borcalanla qüvvədə olan otuz bərpa müqaviləsi üzrə vaxtı çatan, fəqət əsas borcalanlar tərəfindən Təminat Fonduna ödənilməyən qalıqların həcmi 383709 min azn, 108.92 milyon

ABŞ dolları və 21.63 milyon avro təşkil etmişdir. Həmçinin də qeyd etmək lazımdır ki, təqdim olunan layihədə ilk dəfə olaraq Dövlətin borcu və zəmanəti üzrə öhdəliklərinin Təminat Fondundan (bu ildə Mərkəzi Bankın mənfəətinin sərbəst qalığından Fonda ödənilmiş 1,0 milyard manat vəsaitdən) dövlət büdcəsinə 880,0 milyon manat həcmində transfert nəzərdə tutulub. Qeyd edilən transfert məbləğinin təyinatı üzrə istifadəsiylə bağlı izahat məlumatlarında hər hansısa qeyd öz əksini tapmamışdır. Dövlətin büdcəsinin xərcləri üzrə təhlil istiqamətləri özündə aşağıdakı kimi əks etdirir:

- Büdcənin xərclərinin ümumi təhlilin;
- Xərclərin funksional təsnifatı, habelə həmin təsnifatın fərqli aspektləri üzrə təhlili;
- Xərclərin iqtisadi təsnifatı, habelə həmin təsnifatın fərqli aspektləri üzrə təhlili;
- Büdcədən kənar xərclərin təhlili;
- Birdəfəlik təyinatlı xərclər üzrə təhlili;
- Büdcənin xərclərinin proqramlar üzrə təhlili;
- OMXÇ üzrə təhlili.

Növbəti il üçün dövlətin büdcəsinin xərcləri bu illə müqayisədə çox müəyyənləşdirilmiş, artım, həmçinin də ÜDM-in nəzərdə tutulan artım tempi fonunda xərclərinin ÜDM-ə nisbət göstəricisində də nəzərdə tutulub. 2021-ci il dövlətin büdcəsinin xərcləri 28543,0 milyon manat məbləğində müəyyənləşdirilmişdir. Bu, 2019-cu il faktiki icrasıyla müqayisədə 4117,1 milyon manat və ya 16,9 faiz, cari illə müqayisədə isə 1587,2 milyon manat və ya 5,9 faiz çoxdur.

Cədvəl 3: Dövlət büdcəsi xərcləri(miyon manatla)

	2019 icra	2020 gözlənilən icra	2021 proqnoz
Dövlət büdcəsi xərcləri, mln.manatla	24425,9	26955,8	28543,0
<i>Əvvəlki ilə nisbətən, %-lə</i>	107,5	110,4	105,9

Dövlət büdcəsi xərclərinin ÜDM-ə nisbəti, %-lə	29,9	37,5	37,7
---	------	------	------

Mənbə : <http://sai.gov.az> -Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2021-ci il dövlətin büdcəsi xərclərinin funksional təsnifatının üzrə strukturunda daha çox bölmədə artımı nəzərdə tutulub, bölmə üzrə azalma müəyyənləşdirilmişdir. 2021-ci il dövlət büdcəsinin ümumi xərclərində bu ilin gözlənilən icrasıyla müqayisədə funksional təsnifatın bölməsinin üzrə artım, bölməsinin üzrə azalma müəyyənləşdirilmişdir.. Ən böyük artım 857.7 milyon manat olmaqla “Milli müdafiə və təhlükəsizlik” bölməsində, ən böyük azalmanın isə 722.1 milyon manat olmaqla “Əsas bölmələrə aid olunmayan xidmətlər” bölməsində nəzərdə tutulur.

Növbəti il dövlətin büdcəsi layihəsində dövlətin müəssisələrinə ayrılan və digər subsidiyaların həcmnin cari il ilə müqayisədə artan, hüquqi şəxslərə ayrılan digər subsidiyalarının əhəmiyyətli artımının nəticəsində bu il ən yüksək xüsusi çəkiyə malik olan dövlətin müəssisələrinə subsidiyaların xüsusi çəkisi azalan və subsidiyaların strukturunda hüquqi şəxslərin digər subsidiyaların payı ən yüksək göstəriciyə malik olub. 2021-ci ilin dövlətin büdcəsi layihəsində subsidiyalar ilə bağlı xərc nəzərdə tutulan funksional bölmələrinin hər biri üzrə subsidiyaların həcmi bu illə müqayisədə artımla müəyyənləşdirilmişdir. Cədvəldən də verildiyi kimi, iqtisadi dəstək, həmçinin 2021-ci il 31 dekabrədək sahibkarlıq subyektləri tərəfindən alınan kreditlərə dövlətin zəmanətinin verilməsinin və faiz dərəcəsinin subsidiyalaşdırılması tədbirlərin maliyyə təminatı sonrakı ilin dövlətin büdcəsinin “İqtisadi fəaliyyət” funksional bölməsində nəzərdə tutulub ki, bu məqsəd ilə müəyyənləşdirilən vəsait bölmə üzrə cəmi subsidiya məbləğinin 54.7-ni təşkil edir.

Cədvəl 4: Büdcədən ayrılacaq subsidiyalar.(milyon manatla)

Təşkilat və ya istiqamətin adı	Subsiyalar			
	Hüquqi şəxslərə subsidiyalar	o cümlədən		
		Dövlət müəssisələrinə subsidiyalar	Qeyri-dövlət müəssisələrinə subsidiyalar	Hüquqi şəxslərə digər subsidiyalar

Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi	7,3	7,3		
Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yanında Dövlət Dəniz Agentliyi	4,0	4,0		
"Bakı Metropoliteni" QSC	39,2	39,2		
"Azərbaycan Hava Yolları" QSC	10,0	10,0		
Bakı şəhərində sərnişindaşınma sahəsində nəzarətin və tənzimləmənin həyata keçirilməsi, nəqliyyatın intellektual idarəetmə sisteminin tətbiqi ilə bağlı xərclər	48,1	48,1		
Dövlət Turizm Agentliyi	12,0	12,0		
Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi yanında Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi	1,9	1,9		
Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi	23,5	20,0	3,5	
İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti	27,8		27,8	
İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Antiinhisar və İstehlak Bazarına Nəzarət Dövlət Xidməti	0,2	0,2		
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi	10,0		10,0	
"Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu"	6,5		6,5	
Kommunal, kommunikasiya xidmətləri və digər tədbirlər	12,0	5,0		7,0
Bir sıra dövlət müəssisələrində islahatların aparılması ilə bağlı texniki iqtisadi əsaslandırmanın hazırlanması	5,0		5,0	
Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi	8,8	8,8		
İqtisadi dəstək tədbirlərinin maliyyə təminatı	251,2			251,2
Xüsusi kateqoriyalı vətəndaşların güzəştli qaydada mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı xərclər	2,1	2,1		
Dövlət zəmanəti verilmiş kreditlər üzrə faizlərin subsidiyalaşdırılması ilə bağlı xərclər	12,0			12,0
Yekun	481,6	158,7	52,8	270,2

Mənbə : <http://sai.gov.az> -Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Büdcə təşkilatlarında büdcə təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin və tam olaraq büdcə prosesinin keyfiyyətli şəkildə həyata keçirilməsi kimi spesifik və həm də ümumi vəzifələrin reallaşdırılması üçün ümumdövlət, nazirlik, qeyri-dövlət (qeyri-büdcə fondları) daxili maliyyə nəzarəti funksiyasının reallaşmasının səmərəli mexanizmlərinin formalaşması günümüzün tələblərindəndir.

Müasir şəraitdə maliyyə nəzarətinin inkişafındakı ən vacib məsələlərdən biri hərtərəfli və sistemli standartlaşdırmanın lazımi səviyyədə olmamasıdır. Beynəlxalq təcrübənin təhlilinə əsasən, bütün nəzarət qurumları üçün ümumi olan, beynəlxalq standartlara uyğunluğu özündə birləşdirən maliyyə nəzarəti modeli təklif edilə bilər.

Tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş məlumatlara əsaslanaraq mövcud maliyyə nəzarətində edilməsi məqsədə uyğun olan dəyişikliklər:

1) Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin konkret hədəf və tədbirlərlə əlaqələndirilməsi, xüsusi dövlət proqramları vasitəsi ilə dövlət büdcəsindən maliyyələşmənin payının artırılması hər bir fəaliyyət üzrə konkret maliyyələşmə mənbələrinin qeyd edilməsi.

2) Maliyyə nəzarətinin daha geniş əhatəliliyinin, effektivliyinin təmin edilməsi məqsədilə qabaqlayıcı tədbirlərin görünməsi, büdcədən ayrılan vəsaitlərin daha düzgün proqnozlaşdırılmasına və vəsaitlərin təminatı üzrə istifadəsinə nəzarət üçün aralıq qiymətləndirmənin həyata keçirilməsinə, son dəyərləndirmənin aparılmasına şərait yaradan Dövlət proqramlarının təşkil edilməsi

3) Hal-hazırda informasiya texnologiyalarının tətbiqi sayəsində və tətbiq olunan, inkişaf etdirilən “Elektron hökumət” e-gov.az, e-taxes.az, stat.gov.az və s. portalların nəzarət prosesində tətbiqinin artırılması və Elektron nəzarət portalının qurulması

4) Nəticəyə yönəlmiş qənaətilik və səmərəlilik auditinin daha geniş şəkildə təşkil edilməsi ;

5) Nəzarət orqanlarında kardların bilik və peşə bacarıqlarının artırılması məqsədi ilə müxtəlif sertifikatlaşdırma seminarların və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən istifadə olunan materiallara uyğun kursların təşkil edilməsi

6) Nəzarət orqanlarında hesabatlılığının təkmilləşdirilməsi yönündə konkret addımların atılması;

8) Maliyyə nəzarəti təşkilinin yekun məlumatlarının xüsusi statistikasının yaradılması və

10) Nəzarət orqanlarının fəaliyyətləri arasında əlaqələndirilmə və sinxronlaşdırılmanın təmin edilməsi;

11) Maliyyə nəzarəti sahəsində peşə fəaliyyəti standartları və peşə etikası məcəlləsinin praktikada tətbiqi ilə əlaqədar olaraq metodiki tövsiyələrin hazırlanması üzrə işlərin təşkil edilməsi və onlara riayət olunduğunun təmin edilməsi;

Tədqiqat işinin yekun nəticəsi olaraq maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq təkliflər irəli sürülmüşdür:

- Dövlət maliyyə nəzarəti fəaliyyətinin inkişafına yönələn İKT-nin imkanlarından istifadə olunaraq maddi-texniki imkanların təkmilləşdirilməsi;

- Mövcud sahədə beynəlxalq təcrübənin mənimsənilməsi və onun respublikamızdakı mövcud şəraitə uyğunlaşdırılaraq tətbiq etmək imkanlarının öyrənilməsi;

- Elmi, İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının müasir nailiyyətlərindən maliyyə nəzarətini reallaşırən orqanlarının fəaliyyətində istifadə olunması;

- Bir-birləri ilə bənzər fəaliyyətləri yerinə yetirən qurumların birləşdirilməsi, onların strukturlarının təkmilləşdirilməsi.

- Dövlət maliyyə nəzarəti fəaliyyəti ilə bağlı ölkəmizdə beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan materialların tətbiqi ilə, praktiki seminarların keçirilməsi, bu yöndə sertifikatlaşdırma və bir sıra tədbirlərin keçirilməsinin təmin olunması; .

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu.2016-ci il
2. “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2007-ci il.
3. Abbasov İ.M (2013) “Audit” –Bakı. “Bakı Biznes Universiteti”-544 səh
4. Bağırov D.A., Həsənlı M.X., (2011) “Maliyyə”.Bakı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.“İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı - 425 səh
5. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., .Qurbanov F.Ə (2003), “Büdcə sistemi”. Bakı, “Nurlan “- 285 səh
6. Əkbərova S. D. (2018), Müasir şəraitdə maliyyə nəzarətinin təkmiləşdirilməsi istiqamətləri (dis). Bakı, “Azərb. Dövlət İqtisad Un-ti”, -167 səh
7. Gülməmmədov V.İ; Məmmədov R.A (2019) “Büdcə vəsaitləri ölkənin inkişafına və xalqın rifahına xidmət etməlidir” .“Azərbaycan”qazeti .- s.5-8
8. İbadoğlu Q., Əhmədov İ., Ağayev R., Aslanlı R., (2008) “Dövlət büdcəsinə nəzarət”. Bakı. “Ekspert” jurnalı
9. İbadoğlu Q., Kazımov R.N. (2009) “Audit işi: Nəzəriyyə və praktika. Bakı. “Qanun”-151
10. Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə.,(2014) “Maliyyə nəzəriyyəsi”.Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı- 647 səh
11. Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə., (2012) “Büdcə sistemi”.Bakı, “Adiloğlu” – 472
12. Namazova C.B., Kazımov R.N. (2012) “Praktiki audit” dərslik. – “Nurlan”- 272 səh.
13. Süleymanov E., Bulut C. (2013) “Dövlət maliyyəsi” Bakı “Qafqaz universiteti nəşri”-343 səh

14. Zeynalov V.Z (2010) “Maliyyə”. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı-361 səh

Rus dilində

1. Данилевский Ю., Мезенцева Т. М (2012), Государственный финансовый контроль. Санкт-Петербург: Экономикс, -384 стр
2. Жданов А.А. (2013), Государственный финансовый контроль и аудит. Москва: ИНФРА-М, - 382 стр
3. Домбровская Е. Н., Демина И. Д., Качкова О. Е., Кришталева Т. И. (2014) “Финансовый контроль в государственных (муниципальных) учреждениях” : КноРус- 233 стр
4. Жминко С.И. (2013). Теория аудита: Учебное пособие / С.И. Жминко, О. Швырева, М.Ф. Сафонова. - Rn / D: Phoenix. - 443 стр.
5. Н. Н. Косаренко (2019), Государственный финансовый контроль: публично-правовое регулирование: КноРус -216 стр
6. Скобара В.В.,Телепнева А. В. (2013) “Государственный финансовый контроль в системе управления государством” . “Юстиц информ”-167 ст

İngilis dilində

1. ACCA (2018) “Audit and Assurance” Study text, “BPP Learning Media Ltd BPP House, Aldine Place London” -509p
2. ACCA (2018) “Governance,risk and ethics” Study text, “BPP Learning Media Ltd BPP House, Aldine Place London” -434p
3. ACCA (2018) “Advance financial management” Study text, “BPP Learning Media Ltd BPP House, Aldine Place London” -650p
4. ACCA (2018) “Advance Audit and Assurance İnternational” Study text, “BPP Learning Media Ltd BPP House, Aldine Place London” -640p
5. Biluha, M.T. (2016). Financial control: theory, revision, audit: Washington., - 428p

6. Lapsley, I. and Wright, E.(2004) “The Diffusion of Management Accounting Innovations in the Public Sector” : A Research Agenda. Management Accounting Research., 15 (3): 355-374.

7. Lawrence R., Daniel W., Collins W., Bruce J., (2014), Financial reporting & analysis, Upper Saddle River, 300 p.

İnternet resursları

1. <http://sai.gov.az> –Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının saytı

2. <http://www.maliyye.gov.az> –Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin saytı

3. <https://president.az> - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet saytı

4. www.stat.gov.az-Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin saytı

5. www.cbar.az –Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının saytı

6. www.fiu.az-Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Monitorinqi Xidməti

7. www.taxes.gov.az-Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin saytı

8. www.economy.gov.az-Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin saytı

9. www.audit.gov.az –Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatasının saytı

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: AR-nın büdcə sisteminin quruluşunun sxemi.....	25
Şəkil 2: Dövlət Büdcəsi xərcləri strukturu(milyon manatla).....	38
Şəkil 3: Dövlət Büdcəsi xərcləri təsnifat üzrə xüsusi çəkisi (faizlə).....	39
Şəkil 4: Dövlət Büdcəsi xərcləri təsnifat üzrə sosialyönlü xərclər(faizlə).....	41

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Dövlət büdcəsinin gəlirləri, (milyon manatla).....	37
Cədvəl 2: Büdcədən ayrılmış subsidiyalar.....	68
Cədvəl 3: Dövlət büdcəsi xərcləri(miyon manatla).....	69
Cədvəl 4: Büdcədən ayrılacaq subsidiyalar.(miyon manatla).....	70

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Dövlət büdcəsinə bərpa edilmiş vəsaitlərin mənbələri (faizlə).....	42
---	----